

A debate on the meaning of the word Lablab

Abbas Parsatalab^{✉1}, Hamidreza Fahandeh Saadi²

1. PhD Graduate of Persian Language and Literature, University of Tehran, Tehran, Iran. Email: abbas.parsatalab@ut.ac.ir

2. PhD Graduate of Persian Language and Literature, University of Tehran, Tehran, Iran. Email: hamidreza.saadi@ut.ac.ir

DOI: [10.22034/perlit.2025.63888.3723](https://doi.org/10.22034/perlit.2025.63888.3723)

Article Info

Article type:

Research Article

Article history:

Received 07 October 2024

Received in revised form 24

May 2025

Accepted 02 July 2025

Published online 22 July 2025

Keywords:

Lablab, lexicon writing,
magician's orb, ivy plant,
description of texts.

ABSTRACT

The word "Lablab" has two meanings in Persian dictionaries. One of the meanings of this word is "the ivy plant" and the other meaning is "the enchanter and the sorcerer". By looking at the poetic evidence, it can be seen that the meaning presented by the lexicographers in the latter case was not correct and they registered this meaning due to their misunderstanding of the meaning of the verses in which this word is used. The authors of the present article, after mentioning the dictionaries that have discussed the meaning of the word Lablab, by bringing poetic evidences and examining and analyzing them, put forward their proposed meaning about each of the discussed verses, and, at the end, the correct meaning of the word Lablab has been expressed. The authors have proved that Lablab in the discussed poetic evidence is used in the meaning of magician's orb and not enchanter. Also, by referring to Arabic dictionaries and books of apothegm, it has been shown that this mistake was probably made by the Persian-to-Persian lexicographers and Lablab did not appear in Arabic dictionaries in the meaning of enchanter.

Cite this article: Parsatalab, A., & Fahandeh Saadi, H., (2025). A debate on the meaning of the word Lablab. *Persian Language and Literature*, 78 (251), 185-206. <http://doi.org/10.22034/perlit.2025.63888.3723>

© The Author(s).

Publisher: University of Tabriz.

Extended Abstract

Introduction

Persian to Persian lexicography has long been popular among Iranians to explain the difficult vocabulary of texts. In the meantime, the first Persian dictionaries were mostly written for non-Persian speakers or those who were not fluent in Dari Persian. Although the primary goal of the lexicographer was to explain a difficult word or term and to help the audience better understand the literary text, sometimes the lexicographer himself, due to not understanding the correct meaning of the word or term, added to the difficulty of the text or caused the audience to misunderstand it. Subsequent lexicographers, if we ignore the exceptions, by keeping in mind the dictionaries that preceded them, have often repeated the same wrong meaning about the mentioned word or term and less doubted about its meaning. But this is not the end of the story; Commentators and proofreaders of the texts have also accepted the meaning presented by the lexicographers and considered it as definite, citing these dictionaries. The word “Lablab”, which is recorded in many dictionaries, is one such case. Dictionaries have mentioned two meanings for the word lablab, one of which is “ivy plant” and the other meaning is “enchanter and sorcerer”. The word lablab in the first sense, due to the medical properties of the lablab plant, has been widely reflected in pharmaceutical and medical texts. Sometimes, commentators and proofreaders of poetic texts, due to the lack of understanding of the meaning of the verse, have confused the two meanings of the word lablab and have used one instead of the other. On the other hand, the second meaning of the lablab, i.e., enchanter and sorcerer, which the study and analysis of it is the main purpose of this article, is not correct according to the poetic evidence and other available evidence and should be corrected.

Research Methodology

In this article, each verse that lexicographers, commentators, and proofreaders of texts have considered the word lablab in the sense of “magician and sorcerer” is mentioned separately. The structure of the article is that different recordings of the witness verse are first given as examples. This is if there are several corrections from the poet's divan or lexicographers have mentioned the verse with different recordings. Then, the explanations of the lexicographers, commentators, and proofreaders about the mentioned verse are examined and analyzed. In the end, after evaluating all the opinions, the authors present their proposed meaning for the verse.

Discussion

The Lablab has come in several forms in Persian to Persian dictionaries. First, we can mention dictionaries that have only introduced the lablab in the sense of “ivy or love plant.” The second group are dictionaries that have mentioned the lablab, in addition to the meaning of the ivy plant, in the sense of an enchanter and sorcerer. In most of these dictionaries, the lablab in the sense of ivy or love plant is recorded with a kasra "كسره" in the first letter and the lablab in the sense of enchanter and sorcerer with a fatha "فتحه" in the first letter. This word is also known Arabic in the first meaning and Persian in the second meaning. Another point is that in most cases, two verses of Azraqī-e Heravī have entered to the dictionaries as witnesses, in the sense of magician and sorcerer. The word lablab is used in the sense of enchanter and sorcerer in the divāns of these poets: Mas‘ud-e Sa‘d-e Salmān, Sanā‘i Ghaznavi, Azraqī-e Heravī, ‘Am‘aq Bokara‘i, Labibi, Seraji Khorasani, Luyaki Sannami. On the other hand, the word lablab in literary prose texts only means the ivy plant. It is worth mentioning that the lablab in Arabic dictionaries only means the plant of love or lotus. The word lablab is used in the same sense in an old Arabic proverb: «أَبْعَضُ مِنْ قَدَحِ اللَّبْلَابِ»؛ «أَثْقَلُ مِنْ قَدَحِ اللَّبْلَابِ عَلَى قَلْبِ الْمَرِيضِ». “heavier than the cup of ivy on the heart of the patient”, “Grudger than the cup of ivy”. In the recent Arabic parable, the sick person has to drink the bitter cup of the lablab in order to be healed. Therefore, this proverb is used to express great reluctance and hatred towards something. This Arabic proverb in Persian is also mentioned in the book *Tarikh al-wuzara* (history of ministers) from Najm al-Din Abu-al-Radja kumi.

Conclusion

The authors of the present article, after presenting the poetic evidence of the word lablab and reviewing it, have come to the conclusion that the meaning of the word lablab was the tool of the magician's work, i.e., the magician's orb, and not the magician himself. Some of the commentators and editors of the divāns of poets, in explaining this word, in the verses in which the meaning of plant was received from the word lablab, have mistakenly mentioned its meaning as an “enchanter” and a “sorcerer”. It should also be said that in the corrected texts, the word lablab was not wronged (that tashif "تصحيف": error in reading or writing), but its meaning was recorded incorrectly under the influence of lexicographers. From the available evidence and signs, “Fits in the palm of the hand, a dimple on the chin, a bead”, it follows that the size of some lablabs were not very large and ultimately did not exceed the size of the palm of the hand. Also, considering that the lablab was round and circular, in some cases, in order to prevent it from rolling, they apparently arranged a separate or connected base for the lablab. The appearance of the lablab seems to have been in two forms; In the first form, the evidence of which is abundant, the lablab was made of crystal and showed images without using the setting. In the second form, according to verse of Labibi, it seems that we are dealing with a lablab whose main body is metal and a setting or lens was placed on it to show the image. The functions of the lablab include showing the image of a fairy or beloved, showing various images, predicting and becoming aware of the situation in the world, and seeing images of events. The images that are depicted in the lablab are usually ambiguous and unstable. In the end, it should be said that the wizard was the main factor in showing the image, and that it was not possible for everyone to show the image in the lablab without having the necessary skills. It should be noted that the verses in which the word lablab is used usually have a literary allegory.

Key words: Lablab, lexicon writing, magician's orb, ivy plant, description of texts.

درنگی بر معنای واژه لبلاب

عباس پارساطلب^۱، حمیدرضا فهندژ سعدی^۲

۱. دانش‌آموخته دکتری زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه تهران، تهران، ایران. رایانامه: abbas.parsatalab@ut.ac.ir

۲. دانش‌آموخته دکتری زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه تهران، تهران، ایران. رایانامه: hamidreza.saadi@ut.ac.ir

DOI: 10.22034/perlit.2025.63888.3723

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله: مقاله پژوهشی	واژه «لبلاب» در فرهنگ‌های لغت فارسی به دو معنا آمده است. فرهنگ‌نویسان یکی از معانی این واژه را «عزائم‌خوان و افسونگر» ذکر کرده‌اند. با نگاهی به شواهد شعری دریافت می‌شود که معنای ارائه‌شده فرهنگ‌نویسان در مورد اخیر درست نبوده و آن‌ها به دلیل دریافت نادرست از معنای ابیاتی که این واژه در آن‌ها به کار رفته است، این معنا را برای لبلاب ثبت کرده‌اند. نگارندگان مقاله حاضر پس از ذکر فرهنگ‌هایی که به معنای واژه لبلاب پرداخته‌اند، با آوردن شواهد شعری و بررسی و تحلیل آن‌ها، معنای پیشنهادی خود را درباره هریک از ابیات مورد بحث مطرح کرده و در پایان معنی درست واژه لبلاب را بیان کرده‌اند. نگارندگان اثبات کرده‌اند که لبلاب در شواهد شعری مورد بحث، در معنای «گوی جادوگری» به کار رفته است و نه افسونگر. همچنین با رجوع به فرهنگ‌های لغت عربی و کتب امثال و حکم نشان داده شده است که این اشتباه صورت گرفته احتمالاً از جانب فرهنگ‌نویسان فارسی به فارسی بوده و در لغت‌نامه‌های عربی لبلاب در معنای افسونگر نیامده است.
کلیدواژه‌ها: لبلاب، فرهنگ‌نویسی، گوی جادوگری، گیاه پیچک، شرح متون.	
تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۷/۱۶	
تاریخ بازنگری: ۱۴۰۴/۰۳/۰۳	
تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۴/۱۱	
تاریخ انتشار: ۱۴۰۴/۰۴/۳۱	
استناد: پارساطلب، عباس؛ فهندژ سعدی، حمیدرضا. (۱۴۰۴). درنگی بر معنای واژه لبلاب. <i>زبان و ادب فارسی</i> ، ۷۸ (۲۵۱)، ۲۰۶-۱۸۵. http://doi.org/10.22034/perlit.2025.63888.3723	
ناشر: دانشگاه تبریز.	© نویسندگان.

۱. مقدمه

فرهنگ‌نویسی فارسی به فارسی، برای توضیح واژگان دشوارِ متون، از دیرباز در میان ایرانیان رواج داشته‌است. در این میان، نخستین فرهنگ‌های فارسی بیشتر برای غیر فارسی‌زبانان یا کسانی که به زبان فارسی دری تسلط کامل نداشته‌اند، نوشته می‌شده‌است. قطران تبریزی با همین انگیزه در قرن پنجم هجری، با کمک گرفتن از ناصر خسرو قبادیانی، به شرح و توضیح لغاتِ مشکل دیوانِ منجیکِ ترمذی و دیوانِ دقیقی طوسی پرداخته‌است. با این حال آگاهی‌های ما نسبت به این فرهنگ، به دلیل موجود نبودنِ خودِ اثر، به همان توضیحاتِ مختصرِ قدما محدود می‌گردد. حکیم اسدی طوسی، معاصرِ با قطران تبریزی، لغت‌نامه‌ای به زبان فارسی تألیف کرده‌است که به نام «لغت فرس اسدی» شناخته می‌شود. بسیاری از صاحب‌نظران به دلیل اینکه امروزه از فرهنگِ اسدی نسخه‌های متعددی در دست است، این لغت‌نامه را نخستین فرهنگ فارسی به فارسی به حساب آورده‌اند. اگرچه هدفِ اولیهٔ فرهنگ‌نویس توضیح یک واژه یا اصطلاح دشوار و کمک کردن به مخاطب در درکِ بهترِ متن ادبی بوده‌است، با وجود این، گاهی خودِ فرهنگ‌نویس، به دلیلِ نفهمیدنِ معنی صحیحِ واژه یا اصطلاح، بر دشواری متن می‌افزوده یا به‌هرحال سبب برداشتِ اشتباهِ مخاطب می‌گردیده‌است. فرهنگ‌نویسانِ بعدی نیز، اگر از مواردِ استثنا چشم‌پوشی نماییم، با پیش چشم داشتنِ فرهنگ‌های پیش از خود، غالباً همان معنیِ اشتباه را دربارهٔ واژه یا اصطلاح مذکور تکرار کرده و کمتر دربارهٔ معنای آن تردیدی به خود راه داده‌اند. اما این پایان ماجرا نیست؛ شارحان و مصححانِ متون نیز در ادامه با استناد به فرهنگ‌های مزبور، معنایِ ارائه‌شدهٔ فرهنگ‌نویسان را پذیرفته و آن را به‌عنوان یک امر قطعی در نظر گرفته‌اند. واژه «لبلاب» که در بسیاری از فرهنگ‌های لغت معنای آن ثبت شده، یکی از همین موارد است.

فرهنگ‌نویسان دو معنا برای واژه لبلاب ذکر کرده‌اند که یکی از معانیِ واژه مذکور «گیاه پیچک» و معنای دیگر «عزائم‌خوان و افسونگر» است. واژه لبلاب در معنای نخستین، با توجه به خاصیتِ طبیِ گیاهِ لبلاب، در متون دارویی و پزشکی بازتاب گسترده یافته‌است. لبلاب در این متون غالباً به دو نوع کبیر و صغیر تقسیم می‌گردد. این گیاه معمولاً بر درختان مجاور خود پیچیده و از آن‌ها بالا می‌رود؛ از همین‌روی نامِ پیچک به این گیاه اطلاق شده‌است. از دیگر اسامی آن می‌توان به نویج، نوک، حبل‌المساکین، عَشَقَه، قسوس، پیچه، مهربانک، فَرَعْنَد و داردوست اشاره کرد. (برای آگاهی بیشتر دربارهٔ گیاه لبلاب و خواصِ طبیِ آن بنگرید به امیری، ۱۳۵۳: ۳۴۲-۳۴۴؛ بیرونی، ۱۳۷۰: ۵۵۴؛ هروی، ۱۳۴۶: ۲۹۹؛ و نیز رک به ادامهٔ مقاله). گاهی شارحان و مصححانِ متون منظوم به دلیلِ عدمِ دریافتِ معنای بیت میان دو معنیِ واژه لبلاب خلط کرده و یکی را به‌جای دیگری به‌کار برده‌اند. از طرف دیگر معنای دوم لبلاب یعنی عزائم‌خوان و افسونگر که بررسی و تحلیلِ آن هدف اصلی این مقاله است، با توجه به شواهد شعری و دیگر قرائن موجود درست نبوده و باید اصلاح گردد.

۲. لبلاب در فرهنگ‌های لغتِ فارسی

لبلاب در فرهنگ‌های لغتِ فارسی به فارسی به چند گونه آمده‌است. نخست می‌توان به فرهنگ‌هایی اشاره کرد که تنها لبلاب را در معنای «گیاه پیچک یا عشقه» آورده‌اند. (قواس غزنوی، ۱۳۵۳: ۵۷؛ انجو شیرازی، ۱۳۵۱: ۲۲۳۸؛ مقیم تویسرکانی، ۱۳۶۲: ۴۰۵؛ رامپوری، ۱۳۲۷: ۲۷۶/۲؛ داعی‌الاسلام، ۱۳۶۴: ۴۷۲/۴؛ انوری، ۱۳۸۱: ۶۳۷۶/۷). گروه دوم فرهنگ‌هایی هستند که لبلاب را علاوه بر معنای گیاه پیچک، در معنای عزائم‌خوان و افسونگر ذکر کرده‌اند. (عاشق، ۱۳۷۴: ۳۰۵؛ بدرالدین ابراهیم، ۱۳۸۱: ۲۲۹؛ دهلوی، ۱۰۴۹: گ ۳۶۰؛ فیضی سرهندی، ۱۳۴۹: ۱۲/۴؛ تبریزی، ۱۳۴۲: ۱۸۸۷/۳؛ محمد پادشاه، ۱۳۳۵: ۳۶۷۵/۵؛ نفیسی، ۱۳۴۳: ۲۹۴۴/۴؛ هدایت، ۱۳۹۷: ۲۰۱۱/۳؛ غازی‌الدین حیدر، ۱۸۹۱: ۴۲/۵؛ دهخدا، ۱۳۷۷: ۱۳/۱۳۶۰۸). در اکثر این فرهنگ‌ها لبلاب در معنای گیاه پیچک یا عشقه با کسر در حرفِ اوّل و لبلاب در معنای عزائم‌خوان و افسونگر با فتح در حرف

اول ضبط شده‌است. همچنین این واژه در معنای اول عربی و در معنای دوم فارسی دانسته شده‌است. نکته دیگر این است که در اکثر موارد دو بیت از ازرقی هروی به عنوان شاهد مثال در معنای عزایم‌خوان و افسونگر به فرهنگ‌ها راه یافته‌است.

محمدعلی داعی‌الاسلام در مدخل لبلاب پس از ذکر واژه به نقل از انجمن‌آرای ناصری و آوردن شاهد مثال از دیوان ازرقی هروی، معنای عزایم‌خوان و افسونگر را در مورد این واژه نپذیرفته و معنای لبلاب را در شعر ازرقی «درخت پیچ مخصوص» دانسته‌است. همچنین او منکر فارسی بودن واژه لبلاب شده و در هر دو حالت به کسر و فتح اول آن را عربی دانسته‌است. (داعی‌الاسلام، ۱۳۶۴: ۴۷۲/۴). شرح و بسط نظر داعی‌الاسلام درباره معنی واژه لبلاب در شعر ازرقی هروی در جای خود آورده خواهد شد.

محمد معین در تعلیقات برهان قاطع درباره واژه مزبور توضیحی نداده و تنها در پاورقی جلد سوم در ذیل مدخل لبلاب به ریشه کلمه که از زبان سریانی به عربی رفته، اشاره کرده‌است. اگرچه معین در پاورقی به هر دو صورت اعراب واژه اشاره کرده اما ظاهراً توضیح او درباره واژه مذکور و ریشه‌اش، آن‌چنان که از واژه فرانسوی *lierre* (پیچک) برمی‌آید، به معنی دوم لبلاب یعنی همان گیاه عشقه مربوط است: «لبلاب (به فتح و نیز به کسر اول) نام عربی از سریانی حبیبلا *hebilbela* است.» (تبریزی، ۱۳۴۲: ۱۸۸۷/۳).

سعید حمیدیان، مصحح فرهنگ جعفری، در پاورقی‌ای که برای مدخل لبلاب آورده، خواننده را به مدخل «ارغج» ارجاع داده‌است (محمد مقیم توپسرکانی، ۱۳۶۲: ۴۰۵) و در پاورقی مدخل مزبور نیز به آوردن دیگر مترادفات واژه لبلاب بسنده کرده‌است. (همان: ۱۴).

۳. لبلاب در دیوان شاعران

در این مقاله، هر بیتی که فرهنگ‌نویسان، شارحان و مصححان متون واژه لبلاب را در معنای «عزایم‌خوان و افسونگر» تلقی کرده‌اند، به‌طور جداگانه ذکر می‌شود. ساختار مقاله به این صورت است که ابتدا ضبط‌های مختلف بیت شاهد مثال آورده می‌شود. این در صورتی است که از دیوان شاعر چند تصحیح موجود باشد یا فرهنگ‌نویسان بیت را با ضبط‌های مختلف ذکر کرده باشند. سپس توضیحات فرهنگ‌نویسان، شارحان و مصححان درباره بیت مذکور بررسی و تحلیل می‌شود. در پایان، نگارندگان پس از ارزیابی تمامی آراء، معنای پیشنهادی خود را برای بیت ارائه می‌دهند.

۳-۱. مسعود سعد سلمان

چنان نمایدم از آب دیده صورت او که چهره پری از زیر مهره لبلاب
(مسعود سعد سلمان، ۱۳۶۲: ۳۳).

در چاپ مهدی نوریان و چاپ محمد مهیار از دیوان مسعود سعد مصراع دوم به این صورت ضبط شده‌است: «چو چهره پری از زیر مهره لبلاب» (مسعود سعد سلمان، ۱۳۶۴: ۵۳/۱؛ مسعود سعد سلمان، ۱۴۰۰: ۱۶۷/۱). صاحب فرهنگ مدارالافاضل (مؤلف به ۱۰۰۱ ق.) بیت را این‌گونه آورده‌است: «چنان نماید از آب دیده صورت او/ که صورت پری از سطح مهره لبلاب» (فیضی سرهندی، ۱۳۴۹: ۱۲/۴). مصحح کتاب، محمد باقر، در پاورقی همان توضیحات فرهنگ‌آندراج را آورده و خود نکته‌ای جدید یا قابل بحث مطرح نکرده‌است. (همان: ۱۲/۴).

حسن دشتی در پایان‌نامه کارشناسی ارشد خود با عنوان «واژگان و اصطلاحات دیوان مسعود سعد سلمان» در توضیح لبلاب مطلبی راهگشا نوشته‌است. وی دو مدخل برای واژه لبلاب ترتیب داده‌است که در مدخل اول لبلاب را در معنای عشقه و گیاه

پیچک آورده و در مدخل دوم نیز با آوردن همین بیت به عنوان شاهد مثال، معنای لبلاب را به نقل از برهان قاطع «عزیمت‌خوان، عزایم‌خوان» ذکر کرده‌است. (دشتی، ۱۳۷۴: ۱۵۶). از طرف دیگر، محمد محمدیان در پایان‌نامه کارشناسی ارشد خود که به راهنمایی معصومه معدن‌کن و با عنوان «فرهنگ لغات، ترکیبات و اصطلاحات دیوان» نگارش یافته‌است، تنها بیت مذکور را به عنوان شاهد مثال در مدخل لبلاب آورده و معنای آن را «نیلوفر صحرایی و باغی از تیره پیچک‌ها» ذکر کرده‌است (محمدیان، ۱۳۷۵: ۲۳۲).

همچنین الهام اصلانی‌نسب در پایان‌نامه کارشناسی ارشد خود با عنوان «فرهنگ توصیفی لغات، ترکیبات و اصطلاحات دیوان مسعود سعد سلمان» در دو مدخلی که از واژه لبلاب فراهم آورده نکته‌ای قابل‌اعتنا که منجر به دریافت درست و صحیح بیت شود، نیآورده‌است. او در مدخل دوم بیت مورد بحث را به عنوان شاهد مثال در معنای «افسون‌گر، عزایم‌خوان» ذکر کرده و بیت دیگر مورد نظر در دیوان مسعود سعد را در همین معنا با ذکر ارجاع به دیوان مطرح کرده است (اصلانی‌نسب، ۱۳۹۳: ۱۸۱). در گزیده‌ای که خود غلامرضا رشید یاسمی از دیوان مسعود سعد سلمان برای دبیرستان‌ها فراهم آورده‌است، بیت مزبور از قصیده حذف شده‌است (مسعود سعد سلمان، ۱۳۱۹: ۱۱). این در حالی است که یاسمی در فهرست واژه‌های متن کتاب «لبلاب» را آورده و در توضیح آن «پیچک - عشقه» نوشته‌است. (همان: ۲۰۰).

حسین لسان در مورد بیت مزبور، در گزیده‌ای که از دیوان مسعود سعد فراهم آورده، نوشته‌است: «مُهره»، ابزار کار ساحران (ظاهراً از چیزی شبیه به شیشه یا بلور بوده‌است). «لبلاب»، افسونگر (معنی مراد در بیت)، نیلوفر. همچنانکه افسونگر از زیر مهره خود پری را نشان می‌دهد، صورت دوست هم از پس اشک، که چشم را فراگرفته، خود را به من می‌نماید؛ کنایه از این است که خیال دوست چون شمع می‌هم و تاریک به نظر می‌رسد. (مسعود سعد سلمان، ۱۳۷۰: ۲۵۷). باید در نظر داشت که در اینجا لبلاب فاعل نیست و «صورت او» در مصراع اول فاعل است؛ «چهره پری از زیر مهره لبلاب» مشبّه‌به برای مصراع اول است: صورت او از آب دیده چنان نمایم که چهره پری از زیر مهره لبلاب [می‌نماید]. نکته دیگر این است که لبلاب ابزار کار جادوگر محسوب می‌شود و نه خود جادوگر. توضیحی هم که حسین لسان درباره «مهره» نوشته‌است، خالی از اشکال نیست. از این توضیح دریافت می‌شود که «مهره» به‌تنهایی معنی گوی جادوگری می‌دهد. حال اینکه به نظر می‌رسد مهره در ترکیب حاضر تنها بر شکل لبلاب و گرد بودن آن دلالت دارد.

یکی از معنای‌ای که در ذیل مدخل مهره در لغت‌نامه دهخدا دیده می‌شود، این است: «هرچیز گرد. مطلق گلوله و گرد. هرچیز مدور. هرچیز کروی‌شکل» (دهخدا، ۱۳۷۷: ۲۱۹۰/۲/۱۴). ازین‌روی از ترکیب «مهره لبلاب» دریافت می‌شود که لبلاب مهره‌مانند و گرد و مدور بوده‌است. لفظ مهره نشان‌دهنده کوچکی لبلاب نیز می‌تواند باشد. همچنین از شواهد شعری «لبلاب» می‌توان حدس زد که جنس مهره از بلور یا فلز بوده‌است. در نوع اول به نظر می‌رسد که مهره تماماً از جنس بلور بوده و نیازی به نصب نگینه (عدسی) بر روی آن نبوده‌است. در این حالت تصویر پری بر روی مهره بلورین نقش می‌بسته‌است. درباره نوع دوم با توجه به شعر لبیبی می‌توان گفت که مهره فلزی را آن‌قدر صیقل می‌داده‌اند که آماده دریافت نگینه (عدسی) می‌شده‌است. پس از کار گذاشتن نگینه بر مهره، جادوگر می‌توانسته‌است تصویر پریان را در آن به نمایش بگذارد. ظاهراً جادوگران به این دلیل نگینه را بر سطح کروی نصب می‌کرده‌اند که تصویر پریان به‌صورت واقعی خود و با اندازه‌های حقیقی نشان داده نشود. این خود به مبهم بودن تصویر کمک کرده و سبب رازآلودگی بیشتر کار آنان می‌شده‌است. گفتنی است که واژه «زیر» هم در لغت‌نامه به معنای «گویک» یا «گوی کوچک» آمده‌است (دهخدا، ۱۳۷۷: ۱۳۰۸۴/۹). احتمال دارد که شاعر به ایهام تناسب واژگان «زیر» و «مهره لبلاب» نظر داشته‌است. این احتمال با توجه به این که در بیت لبیبی نیز واژه «زیر» مشاهده می‌گردد و همچنین در فرهنگ مدارالافاضل، به دلیل ناشناختگی معنای «زیر» واژه «سطح» به‌جای آن در بیت ضبط شده‌است، قوت بخشیده می‌شود.

پرویز اتابکی در گزیده خود از دیوان مسعود سعد سلمان درباره مهره لبلاب و شرح بیت مذکور می‌نویسد: «مهره لبلاب: گوی بلورین جادوگر و ساحر که اشکال و صورت‌ها و چهره پری را با ریز و درشت‌نمایی، ناهنجار یا مبهم و بخاراآلود نشان می‌دهد. بیت: چهره محبوب را به سبب اشکی که دیدگانم را فراگرفته بود چون صورت پری از زیر گوی بلورین ساحران مبهم و کِدر می‌دیدم.» (مسعود سعد سلمان، ۱۳۸۱: ۱۰۶). در شرح اتابکی نیز به نظر می‌رسد که شارح، لبلاب را جادوگر و مهره را گوی بلورین او در نظر گرفته‌است.

در این بیت با تشبیه مرکب روبه‌رو هستیم. باید در نظر داشت زمانی که شخصی در حال گریستن است، تصویر در چشم او به‌صورت واضح دیده نمی‌شود. شاعر از این مطلب استفاده کرده و تصویر لرزان و مبهم معشوق در چشم عاشق را به تصویر یک پری در لبلاب مانند کرده‌است.

معنی بیت: چهره معشوق، به سبب اشکی که در چشمانم جمع شده، مانند تصویر پری در گوی بلورین مبهم و خیال‌وار به نظرم می‌رسد.

ز زیر قطره شکوفه چنان نماید راست که از بلور نمایند صورت لبلاب

(مسعود سعد سلمان، ۱۳۶۲: ۳۹).

بیت در چاپ نوریان و چاپ مهیار به‌همین صورت آمده‌است (مسعود سعد سلمان، ۱۳۶۴: ۵۹/۱؛ مسعود سعد سلمان، ۱۴۰۰: ۱۷۴/۱). علی‌اکبر دهخدا در ذیل لبلاب این بیت را به عنوان شاهی در معنای گیاه پیچک یا عشقه آورده که یکی دیگر از معانی واژه لبلاب است (دهخدا، ۱۳۷۷: ۱۳/۱۹۶۰۸). و شاید همین برداشت اشتباه دهخدا باعث شده‌است که محمدجعفر یاحقی در فرهنگ اساطیر و داستان‌واره‌ها در ادبیات فارسی، این بیت و نیز مثل عربی «أثقل من قَدَحِ اللَّبْلَابِ عَلَى قَلْبِ الْمَرِيضِ» را به عنوان شاهی در معنای گیاه پیچک بیاورد و آن را مظهر دل‌بستگی و تعلق خاطر مطلق بداند (یاحقی، ۱۳۸۶: ۷۲۱). محمد مهیار در فرهنگ لغات و کنایات دیوان مسعود سعد سلمان، هر دو شاهد لبلاب را به معنای عزایم‌خوان و افسونگر آورده‌است (مهیار، ۱۳۷۷: ۳۴۵). او در یادداشت‌هایی که در انتهای دیوان مسعود سعد فراهم آورده، درباره «مهره لبلاب» نوشته‌است: «گوی بلورینی که افسونگران هنگام افسون کردن کسی آن را مقابل چشم او قرار می‌دادند.» (مسعود سعد سلمان، ۱۴۰۰: ۱۳۱۶/۲). همچنین در ادامه به مدخل «لبلاب، گوی بلورین، گوی سیمین» ارجاع داده‌است (همان: ۱۳۱۶/۲). و همین توضیح مهره لبلاب را در مورد گوی بلورین نیز آورده‌است. (همان: ۱۳۰۶/۲). اما توضیحی که درباره گوی سیمین نوشته‌است هیچ ارتباطی با لبلاب و یا مهره لبلاب نداشته و شاهد مثال آن چیز دیگری است. (همانجا).

مهمین دخت فرخ‌نیا در پایان‌نامه دکتری خود با عنوان «شرح مشکلات دیوان مسعود سعد سلمان» دو مدخل به واژه لبلاب اختصاص داده‌است. در مدخل اول بیت «پیچان به پس و پیش چو لبلاب/ گردان به چپ و راست چو کوب» را به عنوان شاهد مثال در معنای «پیچک» آورده و در مدخل دوم همین بیت موردبحث را در معنای «عزایم‌خوان، عزیمت‌خوان» ذکر کرده‌است (فرخ‌نیا، ۱۳۷۹: ۳۶۱). گفتنی است که وی بیت دیگر را، که به همان معنای جادوگر به نقل از دیوان مسعود سعد در فرهنگ‌ها ذکر شده و شرح آن گذشت، در مدخل موردنظر نیاورده‌است.

در میان پایان‌نامه‌هایی که درباره مسعود سعد سلمان نوشته شده، چند پایان‌نامه دیگر نیز در باب لغات، اصطلاحات و توضیح برخی از ابیات دیوان مسعود سعد به نگارش درآمده‌است. در پایان‌نامه‌های «تفسیر و توضیح پانصد بیت از مسعود سعد سلمان» از ناهید شعاعی، «احوال و سیصد بیت از اشعار مسعود سعد سلمان» از کاظم بلوری، «تحقیق در ۵۰۰ بیت از دیوان مسعود سعد سلمان» از آذر محرابی، «استخراج و معانی لغات عربی دیوان مسعود سلمان به تصحیح رشید یاسمی» از محمد رجائی لک، هیچ نکته‌ای درباره ابیات موردبحث و واژه لبلاب عنوان نگردیده‌است.

پرویز اتابکی در گزیده خود به شرح این بیت نپرداخته و تنها واژه لبلاب را معنی کرده‌است و برای توضیح بیشتر به بیت «چنان نمایم از آب دیده صورت او/ که چهره پری از زیر مهره لبلاب» (مسعود سعد سلمان، ۱۳۸۱: ۱۰۸) ارجاع داده‌است. اتابکی در اینجا واژه لبلاب را به تنهایی و بدون ذکر «مهره» معنا کرده و آن را گوی بلورین دانسته‌است و نه جادوگر. حسین

لسان نیز در گزیده خود این بیت را حذف کرده، حال اینکه ابیات قبل و پس از این بیت را آورده است. (بنگرید به مسعود سعد سلمان، ۱۳۷۰: ۲۰).

در این بیت هم تشبیه مرکب داریم؛ دیدن شکوفه از زیر قطره باران به حالتی که تصویر بر گوی بلورین جادوگر افتاده، مانند شده است. اگر در این بیت لبلاب را به معنای پیچک در نظر بیاوریم، آن گونه که دهخدا دریافت کرده است، علاوه بر اختلال منطقی در معنای بیت، ارکان تشبیه نیز چندان قوی نخواهد بود. قطره در این بیت دو ویژگی برجسته دارد: خاصیت آینگی به دلیل شفاف بودن و گرد بودن. از طرف دیگر، گوی بلورین نیز گرد است و می تواند تصویر را، هرچند مبهم و ناواضح، نشان بدهد.

معنی بیت: تصویر شکوفه از زیر قطره باران به گونه ای دیده می شود که تصویر افتاده بر لبلاب از پشت بلور نشان داده شود. در مجموع دو بار لبلاب در دیوان مسعود سعد سلمان در معنای جادوگر و عزایم خوان (طبق نظر فرهنگ نویسان) آمده که هر دو مورد هم در محل قافیه آورده شده است. گفتنی است که مسعود سعد در وصف یار فال گیر در شهر آشوب خود، بدون ذکر واژه لبلاب، این چند بیت را سروده است:

ای فال گیر کودک، فالم ز روی تو	با روشنائی مه و با سعد مشتری
هستت زنج بلورین گوی و در آن بلور	پیدا خیال حسن لطیفی و دلبری
دارند صورت پری اندر بلور و تو	گوی بلور داری در صورت پری

(مسعود سعد سلمان، ۱۳۶۲: ۶۵۲).

با توجه به شواهدی که درباره لبلاب آمد می توان نتیجه گرفت که منظور از «صورت پری که در بلور دارند» همان لبلاب است که شاعر با «تشبیه تفضیل» در ابتدا زنج بلورین یار را به لبلاب جادوگران مانند آورده و سپس بر آن تفضیل داده است. اگر دیگران یا همان جادوگران لبلاب (گوی بلورین) در اختیار دارند و به وسیله آن تصاویر پریان، و نه خود پریان، را می بینند، تو خودت پری زیبایی هستی که لبلاب زرخدان را داری و من و دیگران برای دیدن چهره پری سای تو نیازی به جادوگران و لبلاب آن ها نداریم. اگر کسی هم به زرخدان بلورینت می نگرند، به این دلیل است که نمونه مجسم لطف و دلبری را در آن می جوید. از طرف دیگر واژه «خیال» در بیت دوم قرینه دیگری است که نشان می دهد تصویر حقیقی پری در لبلاب دیده نمی شده است، بلکه تصاویر در گوی بلورین خیال وار و وهم انگیز به نمایش درمی آمده اند.

۳-۲. سنائی غزنوی

بر مخندان بر دُر آب رخ لبلاب را بر مگریان بر خرد چشم سر سیواس را
(سنائی غزنوی، ۱۳۸۰: ۲۷).

محمدتقی مدرّس رضوی در حاشیه چاپ خود از دیوان سنائی غزنوی، معنای لبلاب را «عزایم خوان و افسونگر» به دست داده است. (همان: ۲۷). این در حالی است که وی در تعلیقات دیوان با ارجاع به بیت مورد بحث، معنای واژه لبلاب را به اشتباه «نیلوفر» ثبت کرده است. (همان: ۱۲۰۴). مظاهر مصفاً نیز، در چاپی که از دیوان سنائی فراهم آورده، واژه لبلاب را به نقل از فرهنگ برهان قاطع «عزایم خوان و افسونگر» معنا کرده است (سنائی غزنوی، ۱۳۳۶: ۶۷۴). مجید حاجی زاده در کتاب فرهنگ لغات، تعبیرات و ترکیبات دیوان اشعار حکیم سنائی غزنوی، ضمن به دست دادن معنی دیگر لبلاب، این واژه را در دیوان سنائی در معنای «افسون گر، ساحر» دانسته است (حاجی زاده، ۱۳۹۲: ۱۰۷۷/۳). نکته جالب توجه این است که صفاری و برزگر خالقی در شرحی که بر مشکلات دیوان حکیم سنائی نوشته اند، درباره بیت مزبور هیچ توضیحی ارائه نداده اند.

عظیم فروندی در پایان نامه کارشناسی ارشد خود با عنوان «فرهنگ نوادر لغات و ترکیبات و تعبیرات شعر حکیم ابوالمجد مجذود بن آدم سنائی غزنوی» در مدخل لبلاب، معنای واژه را به نقل از فرهنگ برهان قاطع، «عزایم خوان، افسونگر» ذکر

کرده‌است. او در تأیید گفته‌ی خویش تنها همین بیت سنائی را به عنوان شاهد مثال آورده‌است (فروندی، ۱۳۷۳: ۴۵۴). صفدر سیفی نیز در پایان‌نامه‌ی کارشناسی ارشد خود با عنوان «لغات و ترکیبات نادر دیوان سنایی» مشابه فروندی عمل کرده و پس از آوردن معنای واژه‌ی لبلاب به نقل از برهان قاطع، به آوردن همین بیت سنایی به عنوان شاهد مثال بسنده کرده‌است. (سیفی، ۱۳۷۵: ۱۸۶). همچنین در پایان‌نامه‌ی کارشناسی ارشد هاجر جوکار با عنوان «شرح لغات، اصطلاحات و ترکیبات مشکل قصاید سنایی و در صورت لزوم شرح بیت» مدخل لبلاب نیامده‌است.

در حدود جستجوی نگارندگان بیت سنائی در هیچ فرهنگ لغتی به عنوان شاهد مثال لبلاب دیده نشد. ظاهراً نخستین بار مدرّس رضوی لبلاب را در این بیت به معنای جادوگر در نظر گرفته و دیگران نیز به تبعیت از او همین معنا را برای لبلاب ذکر کرده‌اند. نکته‌ی جالب توجه این است که مصححان، شارحان و فرهنگ‌نویسان دیوان سنائی درباره‌ی معنی کامل بیت سکوت کرده و به ذکر معنای لبلاب بسنده کرده‌اند.

برخندیدن بر: کسی یا چیزی را به سُخره گرفتن؛ دُر: چ دُر، مرواریدها؛ آب رخ: آبرو، اعتبار. در اینجا لبلاب را نمی‌توان جادوگر در نظر گرفت؛ زیرا که جادوگر آبرو و اعتباری ندارد که شاعر از آن سخن بگوید بلکه این گوی بلورین جادوگر است که به اعتبار نشان دادن وقایع و یا افراد اندکی ارزش و اعتبار به خود گرفته‌است. باید دقت داشت که لبلاب در اینجا از دُر ساخته شده و به‌رحال به دلیل سفیدی، زیبایی، درخشندگی و گران‌بها بودن مروارید، لبلاب نیز ارزش یافته‌است. از طرف دیگر جادوگر تصویرش ممکن است بر روی لبلاب (گوی بلورین) بیفتد و باعث کم‌ارزش شدن لبلاب شود. همچنین جادوگر و جادوگری کردن در نزد مسلمانان چندان مثبت قلمداد نمی‌شود. بنابراین نباید به دلیل آمدن «آب رخ» تصوّر کرد که در اینجا با شخصی (جادوگر) سر و کار داریم بلکه منظور از آب رخ، اعتبار و آبرو است. همچنین «آب» را می‌توان در معنای تالّو و درخشندگی نیز در نظر گرفت. در این صورت لبلاب و دُر با همدیگر در درخشندگی اشتراک دارند. در میان ارکان جمله نیز نوعی تناسب برقرار است. دُر با لبلابی که از جنس دُر ساخته شده ارتباط معنایی می‌سازد.

برگریستن بر چیزی: بر آن چیز گریه کردن؛ به حال و روز آن چیز گریه کردن. وقتی چیزی بر چیزی گریه می‌کند یا ترخّم می‌نماید یعنی آن چیز اوضاعش از آن چیز دیگر بهتر است؛ سیواس: «(اخ) نام شهری است از بلاد روم (انجمن‌آرای ناصری) (آندراج). شهری است در ترکیه (آسیای صغیر) در کنار رود قزل‌ایرماق» (دهخدا، ۱۳۷۷: ۱۳۹۰۷/۹). ممکن است سیواس معنای دیگری نیز داشته که از فرهنگ‌ها فوت شده‌است. باین حال به نظر می‌رسد که در این بیت نماد و یا جزئی از شهر سیواس اراده شده باشد.

درست است که در لبلاب (گوی بلورین) اشیا را می‌توان دید و این نسبتاً چیزی بالارزش به حساب می‌آید ولی دُر ارزشش به مراتب بالاتر از لبلاب است. زیرا که کار لبلاب هرچقدر نیز ارزشمند باشد ولی درنهایت از آن برای جادوگری استفاده شده‌است. آن‌چه در گوی بلورین جادوگر منعکس می‌شود، آن را نباید بر دُر افضلیّت داد. گوی برای جادوگری ساخته شده و اعتبارش عَرَضی است ولی دُر از همان ابتدا با ارزش بوده و اعتبارش اصلی و جوهری است. بنابراین ارزش دُر بسیار بالاتر از آن است که از آن لبلاب به‌منظور جادوگری کردن، بسازی. این دُر سزاوار آن نیست که تو آن را تبدیل به لبلاب کنی و در آن وقایع را ببینی و مردم را با آن فریب بدهی. درواقع، آبروی دُر را نباید به‌خاطر لبلاب بریزی زیرا در این صورت موجبات مسخره کردن مرواریدها را فراهم می‌سازی. سیواس هم با جادو ارتباط دارد. چشم سیواس شاید بتواند کارهایی بکند ولی خرد ارزشش از او بیشتر است. این خرد است که باید افضل از چشم سر سیواس قرار بگیرد. پس تو نباید بر خرد ترخّم کنی؛ ترخّم شایسته‌ی سر سیواس است. شاید در ظاهر امر این‌گونه نشان داده شود که سیواس از خرد بهره‌مند است ولی جوهره و ذات خرد ارزشش از خرد عَرَضی سیواس بیشتر است. چشم سیواس یا دست‌ساخته‌ی بشر است یا شیطانی و اهریمنی است.

معنی بیت: آبرو و اعتبار یا درخشندگی گوی لبلاب را به رخ مرواریدهای گران بها مکش و با این کارت موجبات مسخره کردن مرواریدها را فراهم مساز زیرا که ارزش مروارید از گوی لبلاب بیشتر است. همچنین چشم سر سیواس را به خرد با ارزش ترجیح مده که این دو به هیچ وجه در جایگاهی یکسان قرار ندارند.

۳-۳. ازرقی هروی

به چشم اندر بگذشت روی او گفتی پری به مهره لبلاب در گرفت گذر
(ازرقی هروی، ۱۳۹۸: ۴۲).

در چاپ سعید نفیسی مصراع دوم به همین صورت ضبط شده و یادداشتی درباره بیت نوشته نشده است. در حاشیه چاپ علی عبدالرسولی از دیوان/ازرقی هروی همان توضیح فرهنگ‌های گروه دوم نوشته شده است که لبلاب را به معنای عزائم خوان و افسونگر آورده‌اند. (ازرقی هروی، ۱۳۳۶ الف: ۴۲). در اکثر فرهنگ‌های لغت، تنها مصراع دوم این شعر به عنوان شاهد مثال از دیوان/ازرقی هروی در معنای افسونگر و جادوگر ذکر شده است. مسعود راسی پور، مصحح دیوان/ازرقی هروی، در یادداشت‌های خود بر دیوان/ازرقی، به بیت مورد بحث و معنای آن اشاره‌ای نکرده است.

تصویر پری پس از نقش بستن در مهره لبلاب خیلی زود محو می‌شده است و افسونگر نمی‌توانسته است پیوسته تصویر پری را در گوی بلورین نگه دارد. به عبارت دیگر، دیدن واقعی معشوق یا خیالی او بسیار کوتاه و گذرا بوده است همان گونه که تصویر پری در گوی بلورین چندان زمان زیادی طول نمی‌کشد. علاوه بر آن، احتمال دارد که شاعر تصویر ناواضح و مبهم معشوق را اراده کرده باشد که عاشق به دلیل سیر ندیدن معشوق، هوس وصال در دلش تیزتر شده است. همچنین می‌تواند منظور شاعر تصویر زیبای معشوق در دیدگان عاشق باشد؛ همان گونه که تصویر مبهم پری در لبلاب زیبایی بیشتری به خود گرفته است، تصویر یا خیال معشوق نیز در چشم عاشق جلوه و نمود زیباتری یافته است. به بیان دیگر، درست است که پری در شرایط عادی روح افزا است و نماد زیبایی محسوب می‌شود، اما اگر افسونگر تصویر پری را در مهره لبلاب ظاهر کند، به دلیل مبهم بودن تصویر، زیبایی پری بیشتر به چشم می‌آید. در چشم عاشق نیز تصویر یا خیال معشوق از دیدن خود معشوق دلپذیرتر است.

معنی بیت: تصویر چهره او از چشم من گذشت، گویا تصویر پری‌ای بود که بر مهره لبلاب گذر می‌کرد.

مدیح خویش تو گویی همی نه من گویم ز ما نیاید تصویر روی بال لبلاب
(ازرقی هروی، ۱۳۹۸: ۱۲)

بیت در چاپ عبدالرسولی به همین صورت ضبط شده است. (ازرقی هروی، ۱۳۳۶ الف: ۶). مصراع دوم در چاپ نفیسی این گونه آمده است: «ز ما نیاید جز سیرت ذوی‌اللباب» (ازرقی هروی، ۱۳۳۶ ب: ۴). رضاقلی خان هدایت در تذکره مجمع‌الفصحای خود ابیاتی از دیوان/ازرقی هروی را ثبت کرده و در میان ابیات منتخب از دیوان/ازرقی، مصراع دوم بیت مورد بحث را به صورت «ز من نیاید تصویر روی در لبلاب» آورده است. (هدایت، ۱۳۸۱: ۴۹۰/۱). همچنین در فرهنگ انجمن آرای ناصری چاپ بهمن افشانی (آقاجری) مصراع دوم با تذکره مجمع‌الفصحاء ضبط یکسانی دارد. (هدایت، ۱۳۹۷: ۲۰۱۱/۳). هدایت، همان گونه که گذشت، معنای لبلاب را در شعر ازرقی هروی «عزایم خوان و افسونگر» ذکر کرده است. (همانجا). مصحح فرهنگ مزبور در پاورقی کتاب بیت «چنان نمایم از آب دیده صورت او/ چو چهره پری از زیر مهره لبلاب» از مسعود سعد سلمان را به عنوان شاهی دیگر در تأیید سخن رضاقلی خان هدایت آورده است. (همانجا). مصحح کتاب در ادامه به ذکر اختلاف مصراع دوم در چاپ نفیسی پرداخته اما هیچ توضیحی دیگر درباره واژه لبلاب و درستی معنای آن نداده است. (همان: ۲۰۱۲/۳).

داعی الاسلام پس از رد معنای افسونگر در شعر مزبور، آن را برابر با همان گیاه پیچک یا عشقه دانسته و این گونه معنای پیشنهادی خود را مطرح کرده است: «اگر به معنی افسونگر باشد شعر دوم بی معنی می‌شود [...] در مصرع و شعر مذکور هم به همان معنی پیچ است لیکن از مضمون آن‌ها چنین برمی‌آید که از چوب لبلاب مهره برای جادوگری می‌ساختند و در آن تصویر

جن و پری و جز آن‌ها نشان می‌دادند. شاید برای اینکه نام دیگرش عشقه است که با عشق مناسبت دارد از چوب آن برای رساندن عاشق به معشوق مهره جادو می‌ساختند. چنین کار از حماقت عوام و بدذاتی جادوگران بعید نیست» (داعی‌الاسلام، ۱۳۶۴: ۴/۴۷۲).

اگرچه داعی‌الاسلام به درستی متوجه اشتباه فرهنگ‌نویسان پیش از خود در مورد معنای واژه لبلاب شده‌است، با این حال اطلاق گیاه پیچک یا عشقه به واژه لبلاب در بیت مورد بحث از راه صواب به دور است. نکته درخور توجه این است که داعی‌الاسلام تا حدودی توانسته از قرائن کلام پی به معنای اصلی لبلاب ببرد ولی در نهایت اساس کار خود را بر زمینی سست استوار کرده‌است. باید در نظر داشت که نشان دادن تصویر در مهره‌ای چوبی امری تقریباً محال است حتی اگر جادوگران سعی در انجام این امر داشته باشند. ظاهراً این نظر از آن‌جا نشئت گرفته که داعی‌الاسلام سعی داشته میان مهره لبلاب و گیاه لبلاب و جادوگر ارتباط معنایی برقرار کند.

مسعود راسخی‌پور در تعلیقات دیوان/زرقی درباره این بیت و معنای واژه لبلاب نوشته‌است: ««لبلاب» را «عزیمت‌خوان، افسونگر» گفته‌اند (نک. دهخدا، ۱۳۷۷: زیر واژه، از برهان قاطع)، اما این بیت ازرقی، به قرینه «زیج و اصطرب» در بیت پیشین، نشان می‌دهد که همان گوی بلورینی است که پری‌سایان در آن پریان را آشکار می‌ساخته‌اند (در این بیت شاعر معادل پری‌سای، شعر او معادل لبلاب و صفات ممدوح معادل صورت پری است).» (ازرقی هروی، ۱۳۹۸: ۳۰۰). در توضیح سخن راسخی‌پور باید گفت که در این بیت ممدوح با تشبیه مضمیر به پری‌سای و جادوگر مانند شده‌است و نه شاعر. شاعر خودش و هم‌قطارانش را در مدح ممدوح عاجز و ناتوان دانسته‌است. شاعر می‌گوید من از عهده مدح گفتن تو بر نمی‌آیم. این تو هستی که درحقیقت می‌توانی خود را مدح کنی و چهره و تصویر خود را برای مخاطبان ترسیم نمایی. به عبارت دیگر، زبان من از مدح کردن تو قاصر است؛ زیرا که تو آن‌چنان شایستگی داری که نمی‌توان آن را با زبان بشر، به‌خصوص زبان ناشیوا و الکن من، توضیح داد. همان‌گونه که جادوگران فقط می‌توانند تصویر چهره و رخسار پریان را بر روی لبلاب (گوی بلورین) نشان بدهند و این کار از عهده هرکس بر نمی‌آید، من نیز نمی‌توانم آن‌چنان که شاید و باید تو را مدح بگویم. درواقع مصراع دوم تمثیلی برای مصراع اول است. در برداشت دیگری که از مصراع اول می‌توان ارائه داد، شاید ارتباط دو مصراع بهتر دیده شود. همان‌گونه که پری در تسخیر ساحران است و درموقع احضار شدن نمی‌تواند مقاومتی از خود نشان بدهد، من نیز مانند پریان در تسخیر تو هستم و واژگان در مدح تو بدون اراده و اختیار من، بر زبانم جاری می‌شود. ضمیر من توانایی مدح کردن تو را ندارد و این تو هستی که واژگان مدح را به من تلقین می‌کنی.

معنی بیت: ای ممدوح، من توانایی مدح تو را ندارم و فقط تو از عهده مدح کردن خودت برمی‌آیی. ما توانایی احضار پریان و نقش‌بستن تصویر آنان بر لبلاب را نداریم.

۳-۴. عمیق بخارایی

نماز شام پدید آمده ز روی فلک خیال‌وار کواکب چو مهره لبلاب

(عمیق بخارایی، ۱۳۸۹: ۲۲۶).

این بیت از دیوان عمیق بخارایی در لغت‌نامه دهخدا به عنوان شاهد مثال ضبط نشده‌است. در چاپ سعید نفیسی از دیوان عمیق بخارایی مصراع دوم به این صورت آمده‌است: «خیال‌وار کواکب، چو مهره لعاب» (عمیق بخاری، ۱۳۳۹: ۱۲۹). احمد رضا یلمه‌ها براساس نسخه‌ای نویافته ضبط صحیح قافیه را «لبلاب» دانسته و در توضیح این بیت نوشته‌است: «واژه لبلاب به معنی ساحر و افسونگر است و ترکیب «مهره لبلاب» در اشعار دیگر شعرا نیز به کار رفته‌است [...] بیت مورد بحث در تشبیه قصیده‌ای از عمیق بخارایی در وصف شب است و مفهوم بیت چنین است: در هنگام غروب، تصویر نور ستارگان در چهره آسمان، مانند مهره افسونگران هویداست» (یلمه‌ها، ۱۳۹۰: ۱۷۶). علیرضا شعبانلو مصحح دیوان عمیق بخارایی در توضیح این بیت نوشته‌است: «مهره: چیزی که گرد و مدور باشد. در اینجا منظور گوی و حقه‌ای است که افسونگران با آن ساحری می‌کنند. لبلاب:

عزایم‌خوان و افسونگر را گویند (برهان قاطع، ج ۳، ص ۱۸۸۶). ستارگان در آغاز شب که به دلیل فراگیرنشدن تاریکی، کم‌سو و در حالتی میان ظهور و خفا هستند از نظر شاعر خیال‌وار همچون مهره‌های ساحران‌اند که گهی پیدا و گهی پنهان می‌شوند. (عمیق بخارایی، ۱۳۸۹: ۳۵۲). باید دقت داشت که منظور از مهره لبلاب گوی ساحران است که صورت پری در آن نقش می‌بسته‌است و نه تعداد زیادی مهره که جادوگر با آن تردستی کرده و به ظاهر و پنهان کردن مهره‌ها می‌پرداخته‌است. یعنی تمامی کواکب به دلیل روشنایی نه‌چندان زیادشان مانند تصویر پری که بر مهره لبلاب می‌افتاده‌است و هم‌آلود و خیال‌وار به نظر می‌رسیده‌اند. شعبانلو به همراه دیگران در مقاله «عناصر بیانی دیوان عمیق بخارائی» این بیت را به عنوان شاهد مثال «تشبیه جمع» آورده است. البته که مؤلفان مقاله متوجه نبوده که «خیال‌وار» وجه شبه است و به اشتباه آن را تشبیه جمع به حساب آورده‌اند. توضیح ایشان درباره بیت این است: «در بیت زیر کواکب (مشبه) به خیال و مهره لبلاب مانند شده‌است» (شعبانلو و دیگران، ۱۳۸۷: ۲۶۰). گفتنی است که در دیوان عمیق بخارایی چاپ شعبانلو نسخه بدل‌ها ضبط «خیال نور/ حباب‌وار» دارند. (عمیق بخارایی، ۱۳۸۹: ۲۲۶).

معنی بیت: ستارگان در هنگام نماز مغرب در پهنه آسمان همچون تصویر مهره لبلاب به صورت خیال‌انگیز و وهم‌آلود پدیدار می‌شوند.

۳-۵. لیبی

گهی چو مرد پریسای گونه‌گونه صور همی نماید زیر نگینه لبلاب
(مدبری، ۱۳۷۰: ۴۷۶).

این بیت لیبی در لغت‌نامه دهخدا به عنوان شاهد مثال لبلاب در معنای جادوگر و عزایم‌خوان آمده‌است. از طرف دیگر بیت مورد بحث در دو فرهنگ لغت فرس اسدی و مجمع‌الفرس سروری در شاهد مثال «پریسای» آورده شده و نه در شاهد مثال واژه لبلاب. همچنین در دو فرهنگ مذکور هیچ معنای درباره واژه لبلاب ارائه نشده‌است. محمد دبیرسیاقی در کتاب گنج باز یافته، این بیت از لیبی را آورده و تنها به مأخذ این بیت و معنی واژه پریسای اشاره کرده‌است و هیچ توضیح دیگری درباره بیت مذکور ارائه نداده است. (دبیرسیاقی، ۱۳۵۳: ۱۹). یکی از معانی نگینه در لغت‌نامه دهخدا این گونه آمده است: «کنایه از عدسی‌های چشم است. (یادداشت مؤلف): و سر وی [مگس] خرد بود، احتمال نکرد که چشمش پلک داشته باشد، وی را دو نگینه آفرید بی‌پلک بر مثال آئینه تا صورت‌ها در وی بنماید ... وی را بدل پلک دو دست آفرید تا هر ساعت بدان دو دست آن دو نگینه را می‌سترد و پاک می‌کند. (کیمیای سعادت)». (دهخدا، ۱۳۷۷: ۲۲۷۲۸/۱۴). همچنین در لغت‌نامه در تعریف پریسای آمده‌است: «مخفف پری‌افسای. کسی که افسون پری خواند. تسخیرکننده جن. افسونگر. پری‌خوان. پری‌بند. عزائم‌کننده پری» (همان: ۵۵۸۸/۴). باید دقت داشت که لبلاب در بیت لیبی ابزار کار جادوگر است و نه خود جادوگر. درواقع این جادوگر است که می‌تواند تصویر را در نگینه بیاورد و خود نگینه به تنهایی ارزشی ندارد. پس می‌توان نتیجه گرفت که پریسای در اینجا فاعل است و اگر لبلاب را در معنای جادوگر در نظر بگیریم، بیت از لحاظ منطقی دچار مشکل می‌شود. همچنین اگر نگینه را بدل از «مهره» به حساب بیاوریم، احتمال دارد منظور شاعر از نگینه لبلاب همان «گوی بلورین» بوده باشد. به‌رحال تا پیدا شدن شواهد بیشتر، نگینه را در همان معنی عدسی گوی می‌توان در نظر گرفت. ناگفته نماند چنانچه در بالا درباره بیت مسعود سعد گفته شد، یکی از معانی «زیر» در لغت‌نامه گویند یا گوی کوچک ذکر شده‌است. ظاهراً لیبی نیز همچون مسعود سعد به این ایهام تناسب نظر داشته‌است.

معنی بیت: گاهی همچون مرد افسونگر، تصویرهای گوناگون در زیر نگینه لبلاب (عدسی گوی) نشان می‌دهد.

۳-۶. سراجی خراسانی

گنبد حراقه گون بر ملک او مقصور دید هر سعادت کاندین هفت آبگون لبلاب یافت

(سراجی خراسانی، ۱۹۷۲: ۶۷).

نذیر احمد، مصحح کتاب، در پاورقی به نقل از فرهنگ برهان قاطع، معنی واژه لبلاب را «عزایم خوان و افسون گر» مرقوم کرده است. وی افزون بر دو بیت مسعود سعد سلمان، که پیشتر بحث آن گذشت، بیت «بر مخندان بر در آب رخ لبلاب را/ بر مگریان بر خرد چشم سر سیواس را» از حکیم سنائی را به عنوان شاعری دیگر در همین معنا ذکر کرده است. (همان: ۶۷). گفتنی است که در نسخه بدل «سیلاب» به جای واژه لبلاب ضبط شده است. (همانجا).

هفت آبگون: کنایه از هفت فلک؛ گنبد حراقه گون: آسمان آتشین رنگ. شاعر می گوید که احوالات هفت آسمان در لبلاب پیداست و لبلاب می تواند تمامی سعادت های افلاک را در خود به نمایش بگذارد. به عبارت دیگر، گنبد آتشین رنگ که از دیدگاه قدما سرنوشت افراد را رقم می زند، در اینجا با تشبیه مضمر به جادوگری مانند شده است که تمامی سعادت های افلاک را در لبلاب مشاهده نموده و دریافته است که تنها ممدوح شاعر (سلطان نصرت الدین) لایق و سزاوار آن است که از این سعادت ها و موهبت های الهی برخوردار شود. پادشاهان دیگر شایسته آن نیستند که از سعادت های افلاک که در گوی بلورین لبلاب نشان داده شده است، بهره مند شوند. در همین قصیده بیت «مشتی بر طالع ایام تو موقوف کرد/ هر سعادت کاندین شش خانه اسطرلاب یافت» شاعری دیگر است که تأیید می نماید منظور از لبلاب در اینجا گوی جادوگر است و نه خود جادوگر. اسطرلاب ابزار و آلتی است که حکما و مجتهدان از آن برای فهمیدن اسرار فلک استفاده می کنند. سیاره مشتری، که قاضی فلک و سعد اکبر است، در مقام قضاوت و صادر کردن رأی خود، هر سعادت را که اسطرلاب نشان داده، تنها بر طالع و بخت پادشاه وقف کرده است؛ زیرا قاضی فلک دانسته است که تنها پادشاه شایسته آن است که از بخت و اقبال بلندی برخوردار باشد.

معنی بیت: گنبد آتشین رنگ هر سعادت را که لبلاب از هفت فلک دریافت کرد، بر قلمرو و سرزمین پادشاهی ممدوح محدود و مقصور کرد زیرا تنها او را شایسته دریافت سعادت ها از جانب افلاک دید.

۳-۷. لویکی سنّامی

گوی فلک از سر تفّاخر چوگان تو راست گوی طبطاب
نه حقه و هفت کعبتی نش بر دست تو مهره ای است لبلاب

(لویکی، ۱۹۸۵: ۳۳۶).

این دو بیت از عمید لویکی سنّامی، شاعر هندی پارسی گوی قرن هفتم هجری، است. نذیر احمد، مصحح دیوان عمید، لبلاب را در پاورقی کتاب به معنای عزایم خوان و افسون گر آورده و مصراع «که چهره پری از زیر مهره لبلاب» از مسعود سعد و بیت «گنبد حراقه گون بر ملک او مقصور دید/ هر سعادت که اندین هفت آبگون لبلاب یافت» از سراجی خراسانی را به عنوان شاهد مثال برای گفته خویش ذکر کرده است. (همانجا). محمود مهرآوران در مقاله «عمید سنّامی یا لویکی شاعری توانا اما ناشناخته» این دو بیت را در ذیل «اصطلاح نرد و شطرنج» آورده و در توضیح واژه طبطاب نوشته است: «طبطاب: تخته گوی بازی». وی در ادامه درباره واژه لبلاب و معنی ابیات اظهار نظری نکرده است. (مهرآوران، ۱۳۸۷: ۱۷۵).

گوی فلک (اضافه استعاری یا تشبیهی): در اضافه استعاری کنایه از خورشید یا ماه. شاعر در ذهن خود فلک را میدان بازی چوگان و خورشید یا ماه را گوی بازی چوگان در نظر گرفته است. از طرف دیگر شاعر در بیت دوم با تشبیه مضمر پادشاه یا ممدوح را به جادوگر مانند کرده است. همچنین با توجه به قید «بر دست تو» می توان ادعا کرد که مهره لبلاب در دست جادوگر جای می گرفته است.

معنی بیت: ۱. ای ممدوح، تو آن چنان بزرگ هستی که خورشید و ماه فلک یا خود فلک با فخر پذیرفته‌اند که گوی بازی چوگان تو باشند و تو با چوگان بر آن‌ها ضربه بزنی. همچنین نه فلک و هفت سیاره آن در دست تو همچون مهره لبلابی هستند که تو در اراده و اختیار خود داری. کارهایی که تو می‌کنی شبیه جادوگر است یعنی از دست هرکسی این کارها بر نمی‌آید. به تعبیر دیگر فلک مسحور توانایی و قدرت تو است و در برابر تو اراده و اختیاری ندارد. ۲. همان‌گونه که جادوگران تصویر پریان را در لبلاب می‌بینند، تو نیز به واسطه این نه فلک و هفت سیاره (آگاهی به علم نجوم) از تمامی اتفاقات جهان با خبر می‌شوی و بدین وسیله می‌توانی بر همه اوضاع جهان مسلط باشی.

۴. لبلاب در متون نثر ادبی

واژه لبلاب در متون نثر ادبی تنها به معنای گیاه پیچک آمده‌است. ازین‌روی، در این مدخل تنها به آوردن چند شاهد مثال بسنده می‌شود: «با نکهت جان‌بخشش از ارضِ موات به جای نبات حی‌العالم خیزد، و به انفاسِ مُمسک‌الارواح از تراب‌الهلک حافظاً لاجساد برانگیزد، جسمِ بیروحِ یَبْرُوحُ الصَّمَمِ مهر فزائی از او فراگیرد و بَلَادِرُ بَلَادِرُ، بَلَادِرُ از زیور حسن تدبیرش پذیرد. و لَبَلاب را از لُبَاب دانش لیب کند و لِحِیَّةُ النَّیس را جلوة زَلایف‌المُلُوک بخشد [...]» (استرآبادی، ۱۳۴۱: ۹۱)؛ «از پیشگاه کبریا و آستان عظمت به هر هنگامی به زبان و لیاقت آن جماعت، پیغمبری بر ایشان برانگیخت تا شبان این گوسفند و راعی اغنام گردد، و ایشان را برحسب استعداد عقول و افهام از احکام ایزد اعلام خبر گوید، و آن نوباوگان بوستان وجود را از خار و خسک چهل پیراسته و از جلباب لبلاب غوایت و عشقه هوا و هوس اغصان ضلالت پاکیزه فرماید» (سپهر، ۱۳۶۴: ۱۷۲/۵)؛ «چون تیغ یاسای سلطانی چمن مملکت موروث را باغبان‌آسا بستان‌پیرایی کرد و نهال وجودی چند که بر لب جویبار تربیت بالا کشیده و شجره خلاف خواست شد و فساد طینت ایشان لبلاب‌وار به دیگران عدوی نمود، منقلع اصل و منقطع فرع گردانید» (وصاف الحضرة، ۱۳۸۸: ۳۳۳/۴).

۵. لبلاب در زبان عربی

در حدود جستجوی نگارندگان لبلاب در فرهنگ‌های لغت عربی تنها به معنای گیاه عشقه یا نیلوفر آمده‌است. (برای نمونه بنگرید به حسینی زبیدی، ۱۴۰۷: ۱۹۰/۴-۱۹۱؛ شرتونی لبنانی، ۱۳۷۴: ۱۹/۵؛ جوهری، ۱۴۳۰: ۱۰۲۲). واژه لبلاب در همین معنا در یک ضرب‌المثل قدیمی عربی به کار رفته‌است: «أُبْعَضُ مِنْ قَدَحِ اللَّبْلَابِ» (زمخشری، ۱۴۰۷: ۲۶/۱؛ ابی هلال عسکری، ۱۴۲۰: ۲۴۴/۱). «أُبْعَضُ مِنْ قَدَحِ اللَّبْلَابِ، وَمِنْ الشَّيْبِ إِلَى الْعَوَانِي، وَمِنْ رِيحِ السَّدَابِ إِلَى الْحَيَّاتِ، وَمِنْ سَجَادَةِ الزَّانِيَةِ، وَمِنْ وَجْهِ التَّجَارِ يَوْمَ الْكَسَادِ» (میدانی، ۱۴۲۵: ۱۶۴/۱). منفورتر از جام نیلوفر، و [منفورتر] از پیری در نزد زنان زیبا، و [منفورتر] از بوی گیاه سداب در نزد ماران، و [منفورتر] از سجاده زن زناکار، و [منفورتر] از چهره‌های تاجران در روز کساد بازار. اعراب این مثل را با اندکی تغییر به صورت‌های زیر نیز استفاده می‌کرده‌اند:

«أثْقَلُ مِنْ قَدَحِ اللَّبْلَابِ عَلَى قَلْبِ الْمَرِيضِ» (میدانی، ۱۴۲۵: ۲۱۰/۱؛ یعقوب، ۱۴۱۵: ۳۶۸/۶).

«و بغیض فاق فی البغض علی کل بغیض فاق عندی قدح اللبلاب فی عین المریض»

(ابن مرزبان محولی، ۱۴۱۲: ۵)

در شرح ابن ابی‌الحدید بر نهج‌البلاغه در توضیح آدم گرانجان «قدح لبلاب» به عنوان کنایه آمده‌است: «و همچنین از او [یعنی شخص ثقیل] به قَدَحِ اللَّبْلَابِ [یعنی جام نیلوفر] کنایه می‌آورند، شاعر گفته‌است: یا ثَقِيلاً زَادَ فِي الثَّقَلِ عَلَى كُلِّ ثَقِيلٍ / أَنْتَ عِنْدِي قَدَحُ اللَّبْلَابِ فِي كَفِّ الْعَلِيلِ؛ ای گرانی، که بر هر گرانی در گرانی افزونی؛ تویی نزد من جام لبلاب در دست بیمار!» (ابن

ابی‌الحدید، ۱۳۹۴: ۲۲۰). غلامرضا لایقی، مترجم کتاب، در پاورقی تنها به معنای لبلاب اشاره کرده‌است: «لبلاب: نوعی نیلوفر یا گیاهی شبیه به لوبیا». (همانجا). همان‌طور که در مقدمه مقاله گذشت، لبلاب در طب سنتی کاربردهایی داشته‌است. از صمغ لبلاب برای ستردن موها و از بین بردن شپش استفاده می‌کرده‌اند. همچنین در درمان بعضی عوارض سینه و شش و جگر، درد گوش، سرفه، سردردهای شدید، ورم مفاصل و احشاء، قولنج، سوختگی آتش و غیره از لبلاب استفاده می‌شده‌است. (دهخدا، ذیل «لبلاب»). در مثل عربی اخیر بیمار برای شفا یافتن و بهبودی احوال، مجبور است که جام تلخ لبلاب را بنوشد؛ از یک طرف تلخی گیاه لبلاب او را از نوشیدن آن برحذر می‌داشته و از طرف دیگر امید به شفا و بهبودی او را بر آن می‌داشته تا جام لبلاب را سر بکشد. بنابراین، این مثل در مقام اکراه و نفرت داشتن بسیار از چیزی به کار می‌رود.

این مثل عربی در فارسی در کتاب *تاریخ‌الوزراء* از نجم‌الدین ابوالرجاء قمی هم آمده‌است: «چون باد پرنده آمد، و دست بر رگ صفی‌الدین نهاد، و التماس این مبلغ کرد و گفت: این ساعت می‌باید که مهمی است. صفی‌الدین، طلعت زاهد در این حال و در این سوال، زشت‌تر از طلعت وام‌خواه و رقیب، و کتاب عزل، و قدح لبلاب در دست بیمار، و حقنه که درد باز افزاید، دانست. او را بدان چشم می‌دید که زنی پاکیزه سپیدی در موی خویش بیند.» (ابوالرجاء قمی، ۱۳۶۳: ۶۵). مصحح کتاب، محمدتقی دانش‌پژوه، توضیحی درباره مثل مزبور ننوشته‌است.

۶. نتیجه‌گیری

نگارندگان مقاله حاضر پس از آوردن شواهد شعری واژه لبلاب و نقد و بررسی آن، به این نتیجه رسیده‌اند که منظور از لبلاب، ابزار کار جادوگر یعنی گوی جادوگری بوده‌است و نه خود جادوگر. بعضی از شارحان و مصححان دواوین شعرا نیز در توضیح و شرح این واژه، در ابیاتی که معنای گیاه و نبات از واژه لبلاب دریافت می‌شده، به اشتباه معنای آن را عزایم‌خوان و افسونگر ذکر کرده‌اند. همچنین باید گفت که در متون مصحح، واژه لبلاب تصحیف نشده بلکه معنی آن، تحت تأثیر فرهنگ‌نویسان، به صورت اشتباه ضبط شده‌است. از قرائن و علائم موجود، «بر دست آمدن، گوی زرخ‌دان، مهره»، برمی‌آید که اندازه بعضی از لبلاب‌ها چندان بزرگ نبوده و درنهایت از کف دست تجاوز نمی‌کرده‌است. همچنین با توجه به اینکه لبلاب گرد و مدور بوده، در پاره‌ای از موارد به منظور جلوگیری از غلت خوردن آن، ظاهراً پایه‌ای مجزا یا متصل برای لبلاب ترتیب می‌داده‌اند. شکل ظاهری لبلاب نیز ظاهراً به دو صورت بوده‌است؛ در شکل نخست که شواهد آن فراوان است، لبلاب از جنس بلور بوده و بدون استفاده از نگینه تصاویر را نشان می‌داده‌است. در شکل دوم با توجه به بیت لیبی ظاهراً با لبلابی سروکار داریم که بدنه اصلی آن فلزی بوده و نگینه یا عدسی‌ای برای نشان دادن تصویر بر روی آن کار گذاشته می‌شده‌است. از کارکردهای لبلاب می‌توان به نشان دادن تصویر پری یا معشوق، نشان دادن تصویرهای گوناگون و متنوع، پیش‌گویی و باخبر شدن از اوضاع جهان و دیدن تصاویر اتفاقات اشاره کرد. گفتنی است تصاویری که بر لبلاب نقش می‌بندد، معمولاً ابهام‌آمیز و ناپایدار است. در پایان باید گفت که جادوگر عامل اصلی نشان دادن تصویر بوده‌است و نشان دادن تصویر در لبلاب بدون داشتن مهارت‌های لازم در توان همه نبوده‌است. ناگفته نماند ابیاتی که واژه لبلاب در آن به کاررفته، معمولاً آرایه ادبی تمثیل دارد.

منابع

- ابن ابی‌الحدید معتزلی، عبدالحمید، (۱۳۹۴)، *شرح نهج‌البلاغه*، جلد ۲۰، مترجم غلامرضا لایقی، تهران: کتاب نیستان.
- ابن مرزبان محولی، محمد بن خلف، (۱۴۱۲)، *ذم‌الثقلاء*، شارجه: مؤسسه علوم قرآن.
- ابوالرجاء قمی، نجم‌الدین، (۱۳۶۳)، *تاریخ‌الوزراء*، به کوشش محمدتقی دانش‌پژوه، تهران: مؤسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی.
- أبی هلال عسکری، حسن بن عبدالله، (۱۴۲۰ق / ۲۰۰۰ م)، *جمهرة / لامثال*، بیروت: دار البیجیل.
- استرآبادی، میرزا مهدی‌خان، (۱۳۴۱)، *درة نادره*، به اهتمام دکتر سید جعفر شهیدی، تهران: انجمن آثار ملی.
- انجو شیرازی، میرجمال‌الدین حسین، (۱۳۵۱)، *فرهنگ جهانگیری*، ویراسته دکتر رحیم عقیفی، مشهد: دانشگاه مشهد.
- انوری، حسن، (۱۳۸۱)، *فرهنگ بزرگ سخن*، تهران: سخن.
- ازرقی هروی، (۱۳۳۶ الف)، *دیوان ازرقی هروی*، تصحیح و تحشیه و تعلیقات علی عبدالرسولی، تهران: دانشگاه تهران.
- ازرقی هروی، (۱۳۳۶ ب)، *دیوان ازرقی هروی*، با تصحیح و مقابله و مقدمه سعید نفیسی، تهران: زوار.
- ازرقی هروی، (۱۳۹۸)، *دیوان ازرقی هروی*، تحقیق و تصحیح مسعود راستی‌پور، محمدتقی خلوصی، تهران: کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی.
- اصلانی‌نسب، الهام، (۱۳۹۳)، «فرهنگ توصیفی لغات، ترکیبات و اصطلاحات دیوان مسعود سعد سلمان»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، استاد راهنما دکتر ابراهیم رنجبر، دانشگاه محقق اردبیلی.
- امیری، منوچهر، (۱۳۵۳)، *فرهنگ داروها و واژه‌های دشوار یا تحقیق درباره کتاب الانبیه عن حقائق الادویه*، تهران: بنیاد فرهنگ ایران.
- بدرالدین ابراهیم، (۱۳۸۱)، *فرهنگ‌نامه زفان گویا و جهان پویا*، تصحیح و تحشیه دکتر حبیب‌الله طالبی، تهران: پازینه.
- بلوری، کاظم، (۱۳۳۷)، «احوال و سیصد بیت از اشعار مسعود سعد سلمان امیر و شاعر بزرگ قرن پنجم و ششم هجری»، پایان‌نامه کارشناسی، به راهنمایی استاد میرزا عبدالعظیم خان قریب، دانشگاه تهران.
- بیرونی، ابوریحان، (۱۳۷۰)، *الصيدنة فی الطب*، تصحیح دکتر عباس زریاب خویی، تهران: مرکز نشر دانشگاهی.
- تبریزی، محمدحسین بن خلف (برهان)، (۱۳۴۲)، *برهان قاطع*، ۵ جلد، به اهتمام دکتر محمد معین، تهران: کتابفروشی ابن سینا.
- جوکار، هاجر، (۱۳۸۴)، «شرح لغات، اصطلاحات و ترکیبات مشکل قصاید سنایی و در صورت لزوم شرح بیت»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، استاد راهنما دکتر زهرا ریاحی زمین، دانشگاه شیراز.
- جوهری، ابی‌نصر اسماعیل بن حماد، (۱۴۳۰ ه / ۲۰۰۹ م)، *الصحاح*، راجعه و اعتنی به دکتر محمد محمد تامر، أنس محمد الشامی، زکریا جابر احمد، قاهره: دارالحديث.
- حاجی‌زاده، مجید، (۱۳۹۲)، *فرهنگ لغات، تعبیرات و ترکیبات دیوان اشعار حکیم سنایی غزنوی*، ۳ جلد، کرمان: دانشگاه آزاد اسلامی.
- حسینی زبیدی، سید محمد مرتضی، (۱۴۰۷ ه / ۱۹۸۷ م)، *تاج العروس من جواهر القاموس*، جلد چهارم، تحقیق عبدالعلیم الطحاوی، کویت: مطبعة حكومة الكويت.
- داعی‌الاسلام، محمدعلی، (۱۳۶۴)، *فرهنگ نظام*، تهران: چاپ حیدری - صحافی امیرکبیر.
- دبیرسیاقی، محمد، (۲۵۳۵)، *گنج بازیافته* (بخش نخست)، تهران: اشرفی.
- دشتی، حسن، (۱۳۷۴)، «واژگان و اصطلاحات دیوان مسعود سعد سلمان (حرف ش تا ی)»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، استاد راهنما دکتر جعفر مؤید شیرازی، دانشگاه شیراز.
- دهخدا، علی‌اکبر، (۱۳۷۷)، *لغت‌نامه دهخدا*، ۱۵ جلد، تهران: دانشگاه تهران.

دهلوی، محمد بن لاد، (۱۰۴۹ ق)، مؤید الفضلاء، نسخه خطی محفوظ در کتابخانه مجلس شورای اسلامی به شماره ۱۳۰۱۷، به کتابت فتح محمد بن بهاء الدین قریشی العباسی.

رامپوری، غیاث الدین محمد، (۱۳۲۷)، غیاث اللغات، ۲ جلد، با حواشی و اضافات به کوشش محمد دبیرسیاقی، تهران: کانون معرفت.
رجائی لک، محمد، (۱۳۴۱)، «استخراج و معانی لغات عربی دیوان مسعود سلمان به تصحیح رشید یاسمی»، پایان نامه کارشناسی، به راهنمایی عبدالحمید بدیع الزمانی، دانشگاه تهران.

زمخشری، محمود بن عمر، (۱۴۰۷ ه / ۱۹۸۷ م)، المستقصى فی أمثال العرب، بیروت: دارالکتب العلمیة.
سپهر، عباسقلی، (۱۳۶۴)، ناسخ التواریخ، به تصحیح و حواشی محمدباقر بهبودی، تهران: کتابفروشی اسلامیة.
سراجی خراسانی، (۱۹۷۲ م)، دیوان سید سراج الدین خراسانی، با مقدمه و تعلیقات به اهتمام دکتر نذیر احمد، علیگر: دانشگاه اسلامی علیگر.
سنائی غزنوی، ابوالمجد مجدود بن آدم، (۱۳۳۶)، دیوان حکیم سنائی، به کوشش مظاهر مصفا، تهران: امیرکبیر.
سنائی غزنوی، ابوالمجد مجدود بن آدم، (۱۳۸۰)، دیوان سنائی غزنوی. به سعی و اهتمام محمدتقی مدرس رضوی، تهران: سنایی.
سیفی، صفدر، (۱۳۷۵)، «لغات و ترکیبات نادر دیوان سنایی»، پایان نامه کارشناسی ارشد، استاد راهنما دکتر محمود عابدی، دانشگاه تربیت معلّم.
شرتونی لبنانی، سعید، (۱۳۷۴)، اقرب الموارد فی فصح العربیة و الشوارد، جلد پنجم، تهران: دارالاسوه.
شعاعی، ناهید، (۱۳۳۲)، «تفسیر و توضیح پانصد بیت از مسعود سعد سلمان»، پایان نامه کارشناسی، به راهنمایی دکتر ذبیح الله صفا، دانشگاه تهران.
شعبانلو، علیرضا، ملک ثابت، مهدی، جلالی پندری، یدالله، (۱۳۸۷)، «عناصر بیانی در اشعار عمیق بخارایی»، کاوش نامه، سال نهم، شماره ۱۷، ص. ۲۴۹-۲۹۱.

صفاری، محمدشفیع، برزگر خالقی، محمدرضا، (۱۴۰۰)، شرح مشکلات دیوان حکیم سنائی، تهران: زوار.
عاشق، (۱۳۷۴)، لسان الشعراء و بیان الفضلاء، به کوشش نذیر احمد، دهلی نو: ریزنی فرهنگی جمهوری اسلامی ایران.
عمیق بخاری، (۱۳۳۹)، دیوان عمیق بخاری، با مقابله و تصحیح و مقدمه سعید نفیسی، تهران: انتشارات کتابفروشی فروغی.
عمیق، بخاری، (۱۳۸۹)، دیوان اشعار شهاب الدین عمیق بخارایی، مصحح علیرضا شعبانلو، تهران: انتشارات آزما.
غازی الدین حیدر، (۱۸۹۱ م)، هفت قلزم (در لغات و مصطلحات مستعمل اهل عجم)، تدوین قبول محمد، لکهنو: منشی نول کشور.
فرخ نیا، مهین دخت، (۱۳۷۹)، «شرح مشکلات دیوان مسعود سعد سلمان»، پایان نامه دکتری، استاد راهنما دکتر مظاهر مصفا، دانشگاه تهران.
فروندی، عظیم، (۱۳۷۳)، «فرهنگ نوادر لغات و ترکیبات و تعبیرات شعر حکیم ابوالمجد مجدود بن آدم سنائی غزنوی»، پایان نامه کارشناسی ارشد، استاد راهنما دکتر محمد جاویدی صباغیان، دانشگاه فردوسی مشهد.

فیضی سرهندی، الله داد، (۱۳۴۹)، مدار الافاضل، به اهتمام دکتر محمد باقر، لاهور: دانشگاه پنجاب.
قواس غزنوی، فخرالدین مبارک شاه، (۱۳۵۳)، فرهنگ قواس، به اهتمام نذیر احمد، تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب.
لویکی، فضل الله عمید، (۱۹۸۵ م)، دیوان عمید، مقدمه و تصحیح از دکتر نذیر احمد، لاهور: مجلس ترقی ادب.
محرابی، آذر، (۱۳۴۰)، «تحقیق در ۵۰۰ بیت از دیوان مسعود سعد سلمان»، پایان نامه کارشناسی، به راهنمایی دکتر ذبیح الله صفا، دانشگاه تهران.
محمد پادشاه (شاد)، (۱۳۳۵)، فرهنگ آندراج، زیر نظر محمد دبیرسیاقی، تهران: انتشارات کتابخانه خیام.
محمد مقیم توپسرکانی، (۱۳۶۲)، فرهنگ جعفری، به تصحیح و تحشیه و تعلیق سعید حمیدیان، تهران: مرکز نشر دانشگاهی.
محمدیان، محمد، (۱۳۷۵)، «فرهنگ لغات، ترکیبات و اصطلاحات دیوان»، پایان نامه کارشناسی ارشد، استاد راهنما دکتر معصومه معدن کن، دانشگاه تبریز.

مدبری، محمود، (۱۳۷۰)، شاعران بی دیوان، تهران: پانوس.
مسعود سعد سلمان، (۱۳۱۹)، اشعار گزیده مسعود سعد سلمان برای دبیرستان ها، به اهتمام رشید یاسمی، تهران: شرکت چاپخانه تابان.
مسعود سعد سلمان، (۱۳۶۲)، دیوان مسعود سعد سلمان، به تصحیح مرحوم رشید یاسمی، تهران: امیرکبیر.
مسعود سعد سلمان، (۱۳۶۴)، دیوان مسعود سعد، ۲ جلد، به تصحیح و اهتمام مهدی نوریان، اصفهان: کمال.
مسعود سعد سلمان، (۱۳۷۰)، گزیده اشعار مسعود سعد (شرح لغات و ترکیبات)، به کوشش حسین لسان، تهران: علمی و فرهنگی.
مسعود سعد سلمان، (۱۳۸۱)، شعر زندان برگزیده و شرح اشعار مسعود سعد سلمان، به کوشش پرویز اتابکی، تهران: فرزانه روز.

مسعود سعد سلمان، (۱۴۰۰)، *دیوان مسعود سعد سلمان*، ۲ جلد، مقدمه، تصحیح و تعلیقات محمد مهیار، تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.

مهراوران، محمود، (۱۳۸۷)، «عمید سنّامی یا لویکی شاعری توانا اما ناشناخته»، *آینه میراث*، سال ششم، شماره ۴۰، ص. ۱۶۵-۱۸۹.

مهیار، محمد، (۱۳۷۷)، *فرهنگ لغات و کنایات دیوان مسعود سعد سلمان*، تهران: انجمن آثار و مفاخر فرهنگی.

میدانی، احمد بن محمد، (۱۴۲۵ ه / ۲۰۰۴ م)، *مجمع‌الامثال*، قدم له و علق علیه نعیم حسین زرزور، بیروت: دارالکتب العلمیة.

نفیسی، علی اکبر (ناظم‌الاطبّا)، (۱۳۴۳)، *فرهنگ نفیسی*، تهران: کتابفروشی خیّام.

وصاف الحضرة، عبدالله بن فضل‌الله، (۱۳۸۸)، *تاریخ وصاف / الحضرة*، جلد چهارم، مقدمه، تصحیح دکتر علیرضا حاجیان‌نژاد، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.

هدایت، رضاقلی‌خان، (۱۳۸۱)، *مجمع‌الفصحاء*، به کوشش مظاهر مصفّا، تهران: امیرکبیر.

هدایت، رضاقلی‌خان، (۱۳۹۷)، *فرهنگ فارسی انجمن‌آرای ناصری*، تصحیح انتقادی دکتر بهمن افشانی (آقاجری)، تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.

هروی، ابومنصور موفق بن علی، (۱۳۴۶)، *الابنیه عن حقائق الادویه*، به تصحیح احمد بهمنیار، به کوشش حسین محبوبی اردکانی، تهران: دانشگاه تهران.

یاحقی، محمدجعفر، (۱۳۸۶)، *فرهنگ اساطیر و داستان‌واره‌ها در ادبیات فارسی*، تهران: فرهنگ معاصر.

یعقوب، ایمیل بدیع، (۱۴۱۵ ه / ۱۹۹۵ م)، *موسوعة أمثال العرب*، بیروت: دارالجليل.

یلمه‌ها، احمدرضا، (۱۳۹۰)، «تصحیح چند بیت از دیوان عمیق بخارایی بر اساس نسخه‌ای تازه‌یافته»، *متن‌پژوهی ادبی*، تابستان، شماره ۴۸، ص. ۱۷۳-۱۸۳.

References:

- Ab al-Rajā Kumi, N. (1984) *Tārix al-vozarā (History of ministers)*. ed. Mohammad-Taqi Dānešpažuh. Tehran: Institute of cultural studies and research. [in Persian].
- Abu Helāl 'Askari (2000) *Jomharat al-amsāl (The Collection of proverbs)*. Beirut: Dar al-Jil. [in Arabic].
- 'Am'aq Boxārāyi (1960) *Divān*. ed. Sa'īd Nafisi. Tehran: Foruqi bookstore publications. [in Persian].
- 'Am'aq Boxārāyi (2010). *Divān*. ed. 'Alirezā Ša'bānlu. Tehran: Āzmā publications. [in Persian].
- Amiri, Manučehr (1974) *Farhang-e dāru-ha wa vāžegān-e došvšr ya tahqiq darbāre-ye ketāb-e al-abniyya (The Dictionary of drugs and of difficult words or research on the book of al-abniyye)*. Tehran: Iranian culture foundation. [in Persian].
- Anvari, Hasan (2002) *Farhang-e bozorg-e soxan (The Great dictionary of soxan)*. Tehran: Soxan. [in Persian].
- Aslāni-Nasab, Elhām (2014) "*Farhang-e towsifiye loqat, tarkibāt va estelāhāt-e divān-e Mas'ūd-e Sa'īd-e Salmān (Descriptive dictionary of words, compounds and terms of Mas'ūd-e Sa'īd-e Salmān's divān)*". MA thesis. supervised by Ebrāhim Ranjbar. University of Mohaqeq Ardabili. [in Persian].
- Astarābādi, Mirzā Mahdī Xan (1962) *Dorreye nādere (Rare pearl: History of Nader Shah)*. ed. Dr. Sayyed Ja'far Šahidi. Tehran: National works association. [in Persian].
- 'Āšeq (1995) *Lesān al-šoarā wa bayān al-fozalā (The Speech of the poets and the statement of the scholars)*. ed. Nazir Ahmad. New Delhi: Cultural affairs office of the Islamic Republic of Iran. [in Persian].
- Azraqī Heravī (1957 a) *Divān*. ed. Ali Abdorrasuli. Tehran: University of Tehran. [in Persian].
- Azraqī Heravī (1957 b) *Divān*. ed. Sa'īd Nafisi. Tehran: Zavvār. [in Persian].
- Azraqī Heravī (2019) *Divān*. ed. Mas'ūd Rastipur & Mohammad-Taqi Xolusi. Tehran: Library, museum and documentation center of the islamic consultative assembly. [in Persian].
- Badr al-Din Ibrahim (2002) *Zabān-e guyā wa jahān-e puyā (The talking language and the dynamic world)*. ed. Habibollāh Tālebi. Tehran: Pāžine. [in Persian].

- Biruni, Abu Reyhān (1991) *al-ṣaydana* (الصیذنه). ed. Abbās Zaryāb-e Xoyi. Tehran: Academic publishing center. [in Persian].
- Boluri, Kāzem (1958) “*Ahvāl wa sisad beyt az ašʿār-e Masʿūd-e Saʿd-e Salmān, amiroššo ʿarāye bozorg-e qarn-e panjom wa šešom-e hejri* (Affairs and three hundred verses from the poems of e Masʿūd-e Saʿd-e ...)”. Bachelor’s thesis. supervised by Mirza Abdolʿazim Xān Qarib. University of Tehran. [in Persian].
- Dabirsiyāqi, Mohammad (1976) *Ganj-e bāzyāfte* (Recovered treasure) (Part one). Tehran: Ašrafi. [in Persian].
- Dāʾi al-Eslām, Mohammad-Ali (1985) *Farhang-e neẓām* (The Dictionary of neẓām). 5 vol. Tehran: Amir-kabir. [in Persian].
- Dašti, Hasan (1995) “*Vāžegaān va estelāhāt-e divān-e e Masʿūd-e Saʿd-e Salmān* (Vocabulary and terms of Masʿūd-e Saʿd-e Salmān’s divān, Letters Sh “ش” to Y “ی”)”. MA thesis. supervisor Jaʿfar Moʿayyed Širazi. Shiraz University. [in Persian].
- Dehxodā, Ali-Akbar (1998) *Loqat-Nāme-ye Dehxodā* (The Dictionary of Dehxodā). Tehran: University of Tehran press. [in Persian].
- Dehlavi, Mohammad (1639) *Moʿayyed al-fozalā* (Supporter of scholars). manuscript preserved in the library of the Islamic council, number 13017. wr. Fath Mohammad ibn Bahāʾ al-Din Qureyši al-Abbāsi. [in Persian].
- Enju Širāzi, Mir Jamāl-al-Din Hoseyn (1972) *Farhang-e jahāngiri* (The Dictionary of jahāngiri). ed. Rahim Afifi. Mashhad: University of Mashhad. [in Persian].
- Farroxiyā, Mahindox (2000) “*Šarh-e moškelāt-e divān-e e Masʿūd-e Saʿd-e Salmān* (Explanation of the problems of the divān of e Masʿūd-e Saʿd-e Salmān)”. Ph.D. thesis. supervisor. Mazāher Mosaffā. University of Tehran. [in Persian].
- Farvandi, ʿAzim (1994) “*Farhang-e navāder-e loqat va tarkibāt va taʿbīrāt-e šeʿr-e hakim Ab al-Majd Majdud b. Ādam Sanāʾi Qaznavi* (The Dictionary of rare words, compositions, and interpretations of the poetry of hakim Abu al-Majd Majdud b. Ādam Sanāʾi Qaznavi)”. MA thesis. supervisor Mohammad Jāvidi Sabbāqiyān. Ferdowsi University of Mashhad. [in Persian].
- Feyzi Sarhendi, Allāh-dād (1970) *Madār al-aʿẓel* (Pivot of scholars). ed. Mohammad Bāqer. Lahore: University of the Panjab. [in Persian].
- Qāzi al-Din Ḥaydar (1891) *Haft qolzom* (The Seven seas) (in the vocabulary and terms used by the non-arabs). ed. Qabul Mohammad. Lucknow: Munshi Nawal Kishor. [in Persian].
- Hājizāde, Majid (2013) *Farhang-e loqat, taʿbīrāt va tarkibāt-e divān-e ašʿār-e hakim Sanāʾi Qaznavi* (Dictionary of words, definitions and compositions of the poetry collection of hakim Sanāʾi Qaznavi). 3 vol. Kerman: Islamic Azad University. [in Persian].
- Hedāyat, Rezāqoli Xān (2002) *Moʿjma al-foṣaḥā* (Assembly of eloquents). ed. Mazāher Mosaffā. Tehran: Amir-kabir. [in Persian].
- Hedāyat, Rezāqoli Xān (2018) *Farhang-e anjomanārāye nāṣeri*. ed. Bahman Afšāni (Āqajari). Tehran: Institute of humanities and cultural studies. [in Persian].
- Heravi, Abu Maṣṣūr (1967) *Al-abniyye ʿan ḥaqāʾeq al-adwiyya*. ed. Aḥmad Bahmanyār & Hoseyn Mahbubi Ardakāni. Tehran: University of Tehran. [in Persian].
- Hoseyni Zabeydi, Morteẓā (1987) *Tāj al-arus men jawāher al-qāmus* (The Crown of bride). vol. 4. ed. Abdul Alim al-Tahāvi. Kuwait: Kuwait government press. [in Arabic].
- Ibn Abi Hadid Muʿtazeli, A. (2015) *Šarh-e nahj al-balāqe* (Explanation of nahj al-balāqe). vol. 20. tr. Qolāmrezā Lāyeqi. Tehran: Neyestān Book. [in Persian].
- Ibn Marzbān, Mohammad (1991) *Zam al-thoqalā* (ذم الثقلاء). Sharjah: The Institute of science of the Qorʿan. [in Arabic].
- Jowharī Fārābi, Abu Naṣr Esmāʾil (2009) *al-sehāḥ: Tāj al-loqat wa ṣeḥāḥ al-ʿarabiya* (The Crown of word). ed. Mohammad Mohammad Tamer & Anas Mohammad al-Shami & Zakaria Jaber Ahmad. Cairo: Dar al-Hadith. [in Arabic].

- Jowkār, Hājar (2005) “*Šarh-e loqāt, estelāhāt va tarkibāt-e moškel-e qasāyed-e Sanāʾi va dar surat-e lozum šarh-e beyt (Explanation of words, terms and difficult compounds of Sanāʾi odes and, if necessary, explanation of the verse)*”. MA thesis. supervisor Zahrā Riyāhi Zamin. Shiraz University. [in Persian].
- Luyaki, F. (1985) *Divān*. ed. Dr. Nazir Ahmad. Lahore: Majles-e-taraqqiye-adab. [in Persian].
- Māhyār, Mohammad (1998) *Farhang-e loqat wa kenāyāt-e divān-e Masʿūd-e Saʿd -e Salmān (Dictionary of words and allusions of the divān-e Masʿūd-e Saʿd-e Salmān)*. Tehran: Society for the appreciation of cultural works and dignitaries. [in Persian].
- Masʿūd-e Saʿd-e Salmān (1940) *Ašʿār-e gozideye Masʿūd-e Saʿd-e Salmān barāye dabirestān-hā (Selected poems of Masʿūd-e Saʿd -e Salmān for high schools)*. ed. Rašid Yāsemi. Tehran: Tābān printing company. [in Persian].
- Masʿūd-e Saʿd-e Salmān (1983) *Divān*. ed. Rašid Yāsemi. Tehran: Amir-kabir. [in Persian].
- Masʿūd-e Saʿd-e Salmān (1985) *Divān*. 2 vol. ed. Mehdi Nuriyān. Isfahan: Kamāl. [in Persian].
- Masʿūd-e Saʿd-e Salmān (1991) *Gozideye ašʿār-e Masʿūd-e Saʿd, šarh-e loqat va tarkibāt (Selected poems of Masʿūd-e Saʿd, explanation of words and compounds)*. by Hoseyn Lesān. Tehran: Scientific and Cultural. [in Persian].
- Masʿūd-e Saʿd-e Salmān (2002) *Šeʿr-e zendān bargozide wa šarh-e ašʿār-e Masʿūd-e Saʿd-e Salmān (Prison poetry selected and explanation on the poems of Masʿūd-e Saʿd-e Salmān)*. ed. Parviz Atābaki. Tehran: Farzān Ruz. [in Persian].
- Masʿūd-e Saʿd-e Salmān (2021) *Divān*. 2 vol. ed. Mohammad Māhyār. Tehran: Institute of humanities and cultural studies. [in Persian].
- Mehrābi, Āzar (1961) “*Tahqiq dar 500 beyt az divān-e Masʿūd-e Saʿd -e Salmān (Research on 500 verses from the divān of Masʿūd-e Saʿd -e Salmān)*”. Bachelor’s thesis. supervised by Zabihollāh Safā. University of Tehran. [in Persian].
- Mehrāvarān, Mahmud (2008) “Amid Sannāmi yā Luyaki, šāʿeri tavāna ammā nāšenāxte (Amid Sannāmi or Luyaki, a prominent but anonymous poet)”. *Āyineye mirās (Heritage mirror)*. vol. 40. pp. 165-189. [in Persian].
- Meydāni, Abu ʿAl-Fazl Ahmad (2004) *Maǧmaʿ al-amsāl (The Collection of proverbs)*. ed. Naʿim Hoseyn Zarzour. Beirut: Dār al-Kotob al-Ilmiyah. [in Arabic].
- Modabberi, Mahmud (1991) *Šāʿerān-e bi-divān (Poets without divān)*. Tehran: Panus. [in Persian].
- Mohammad Moqim Tuyserkāni (1983) *Farhang-e jaʿfari (The Dictionary of jaʿfari)*. ed. Saʿid Hamidiān. Tehran: University publishing center. [in Persian].
- Moḥammad Pādšāh (Šād) (1956) *Farhang-e ānandrāj (The Dictionary of ānandrāj)*. ed. Mohammad Dabirsiyāqi. Tehran: Khayyam library publications. [in Persian].
- Mohammadiyān, Mohammad (1996) “*Farhang-e loqāt, tarkibāt va estelāhāt-e divān (Dictionary of divān words, compounds and idioms)*”. MA thesis. supervisor Dr. Maʿsume Maʿdan-Kan. University of Tabriz. [in Persian].
- Nafisi, Ali-Akbar (Nāzem al-Atebbā) (1964) *Farhang-e nafisi (The Dictionary of nafisi)*. Tehran: Xayyām bookstore. [in Persian].
- Qavvās-e Qaznavi, Faxr al-Din Mobārakšāh (1974) *Farhang-e qavvās (The Dictionary of qavvās)*. ed. Nazir Ahmad. Tehran: Book translation and publishing company. [in Persian].
- Rajāyi Lak, Mohammad (1962) “*Estextrāj va maʿāniye loqāt-e arabiye divān-e Masʿūd-e Saʿd-e Salmān be tashih-e Rašid Yāsemi (Extraction and meanings of arabic words from Masʿūd-e Salmān’s Divān, edited by Rašid Yāsemi)*”. Bachelor’s Thesis. supervised by Abdolhamid Badi’ozzamāni. University of Tehran. [in Persian].
- Rampuri, Mohammad (1948) *Qiyās al-loqāt*. 2 vol. ed. Mohammad Dabirsiyāqi. Tehran: Kānun-e maʿrefat. [in Persian].
- Saffari, M. & Barzegar-e Xāleqi, M. (2021) *Šarh-e moškelāt-e divān-e hakim Sanāʾi (Description of the problems of the divān of Hakim Sanāʾi)*. Tehran: Zavvār. [in Persian].
- Sanāʾi Qaznavi, Majdud ibn Ādam (1957) *Divān*. ed. Maẓāher Moṣaffā. Tehran: Amir-kabir. [in Persian].

- Sanā'ī Qaznavi, Majdud ibn Ādam (2001) *Divān*. ed. Moḥammad-Taqi Modarres Razavi. Tehran: Sanāyi. [in Persian].
- Sepehr, Mohammad-Taqi (1985) *Nāsex al-tavārix (The Canceled of histories)*. ed. Mohammad Bāqer Behbudi. Tehran: Islamic bookstore. [in Persian].
- Serāji Xorāsāni (1972) *Divān*. ed. Nazir Ahmad. Aligarh: Aligarh Islamic University. [in Persian].
- Seyfī, Safdar (1996) “*loqāt va tarkibāt-e nāder-e divān-e Sanā'ī (Rare words and compounds of Sanā'ī's divān)*”. MA thesis. supervisor Mahmud Ābedi. Teacher Training University. [in Persian].
- Ša'bānlu, Alirezā & Malek Sābet, Mahdi & Jalāli Pandari, Yadollāh (2008) “anāser-e bayāni dar aš'ār-e 'Am'aq Boxārāyi (Rhetorical images in the poems of 'Am'aq Boxārāyi)”. *Kāvošnāme*. vol. 17. pp. 249-291. [in Persian].
- Šartuni, Sa'īd (1995) *Aghrab al-mavāred*. vol. 5. Tehran: Dar al-Osve. [in Persian].
- Šo'ā'i, Nāhid (1953) “*Tafsir va towzih-e pānsad beyt az Mas'ūd-e Sa'd-e Salmān (Interpretation and explanation of five hundred verses by Mas'ūd-e Sa'd-e Salmān)*”. Bachelor's thesis. supervised by Zabihollāh Safā. University of Tehran. [in Persian].
- Tabrizi, Moḥammad-Hoseyn ibn Kālaf (1963) *Borhān-e qāṭe'*. ed. Dr. Mohammad Mo'in. Tehran: Ibn Sina bookstore. [in Persian].
- Vaššāf, Šahāb al-Dīn (2009) *Tajziyat al-amšār wa tazjiat al-aš'ār*. vol. 4. ed. Alirezā Hājiyānnežād. Tehran: Tehran University press. [in Persian].
- Yāhaqqi, Mohammad-Ja'far (2007) *Farhang-e asātir va dāstanvāre-ha dar adabiyyāt-e fārsi (Dictionary of myths and fables in persian literature)*. Tehran: Farhang-e Mo'āser. [in Persian].
- Yalamehā, Ahmadrezā (2011) “Tashih-e čand beyt az divān-e 'Am'aq Boxārāyi bar asās-e nosxe'i Tāze-yāfte (Correction of a few verses from 'Am'aq Boxārāyi's divān based on a newly found manuscript)”. *Matn-pažuhiye adabi (Literary text research)*. vol. 48. pp. 173-183. [in Persian].
- Yaqoub, Emil (1995) *Mawsu'at-e amsāl al-arab (Encyclopedia of arab proverbs)*. Beirut: Dār al-Jil. [in Arabic].
- Zamaxšari, Mahmud (1987) *Al-mostaqsa (The Hard-working)*. Beirut: Dar al-Kotob al-Ilmiyah. [in Arabic].